

**T.C.
HATAY MUSTAFA KEMÂL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**MEŞÎHAT ARŞİVİ'NE GÖRE OSMANLI'NIN SON
DÖNEMİNDE AYNTABLI İLMİYE SINIFI**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Oğuz ÖLMEZ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. İsa KALAYCI**

Hatay-2021

**T.C.
HATAY MUSTAFA KEMÂL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**MEŞÎHAT ARŞİVİ'NE GÖRE OSMANLI'NIN SON
DÖNEMİNDE AYNTABLI İLMİYE SINIFI**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Oğuz ÖLMEZ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. İsa KALAYCI**

Hatay-2021

ONAY

Oğuz ÖLMEZ tarafından hazırlanan “**MEŞİHAT ARŞİVİ’NE GÖRE OSMANLI’NIN SON DÖNEMİNDE AYNTABLI İLMİYE SINIFI**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği/ oyçokluğu ile **TARİH ANABİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

01/02/2021

JÜRİ ÜYELERİ	İMZA
Doç. Dr. İsa KALAYCI (Tez Danş.-Başkan) (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)	
Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER (Üye) (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)	
Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Üye) (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)	

Oğuz ÖLMEZ tarafından hazırlanan **Meşihat Arşivi’ne Göre Ayntablı Son Dönem Osmanlı Ulemâsı** adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım**.

Doç. Dr. Mustafa Onur KAN
Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMÂL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. 13/01/2021

Oğuz ÖLMEZ

ÖNSÖZ

Sosyal, hukuki, iktisadi ve siyasi tarihin en önemli kaynaklarından biri arşivlerdir. Bunlar arasında İstanbul Şerr'iyye Sicilleri Arşivi önemli bir boşluğu doldurmaktadır. İstanbul'da bulunan bu arşivde tarihin gizli sayfalarında kalmış bilgileri gün yüzüne çıkarmak için, on bin civarında Şerr'iyye Sicil Defterleri'nin yanı sıra çok sayıda belge araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Böylece bu çalışmanın ana konusunu teşkil eden Antep ilmiye sınıfı hakkındaki bilgiler 1879 yılında kurulan Sicill-i Ahval Dairesi'nin hazırlamış olduğu kayıtlara isnad edilmiştir. Sicill-i Ahval Dairesi devlet teşkilâtında görev alan tüm memurların olduğu gibi Ayntablı ilmiye sınıfına mensup, memuriyet hayatları boyunca meydana gelen şahsî muamelelerini ve tercüme-i hallerini toplayarak her bir memura ait dosya oluşturmuştur. Bu çalışmada yapılan tasnif sonucunda “Meşihat Arşivi'ne Göre Ayntablı Son Dönem Osmanlı İlmiye Sınıfı” başlığıyla konu ele alınmıştır.

Bu çalışmada; Osmanlı Devleti idaresindeki şehirlerin tarihinin bir parçasını oluşturan ve daha önce incelenmemiş olan ilim erbabının ve hizmetlilerinin biyografileri üzerinden, Antep tarihinin bir dönemini aydınlatmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın “Giriş” bölümünde araştırmanın; problem durumu, amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi bakımından Meşihat Arşivi hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde; Ayntab Sancağı hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu başlık altında Ayntabadının menşei, tarihçesi, idari ve demografik yapısı ile eğitim hayatına yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; “Ayntablı Osmanlı İlmiye Sınıfı” konusu ele alınmıştır. Bu başlık altında Meşihat Arşivi Sicil Dosyaları incelenerek Osmanlıca metinler transkript edilmiş ve günümüz Türkçesine çevirilek sadeleştirilmiştir. Sadeleştirme işleminin ardından ilmiye sınıfındakilerin biyografileri alfabetik sıraya göre hazırlanmıştır. Bu hazırlanan biyografiler Ayntab Sancağı ve Kilis ile İslahiye Kazaları'nda doğan ilmiye memurları hakkında bilgiler şeklinde tanzim olunmuştur. Yapılan çalışma neticesinde on beş ilim görevlisinin hayatı üzerinden yerel ve bazen de Osmanlının geneliyle ilgili çıkarımlarda bulunulmuştur.

Tez konumun seçilmesinde, araştırılmasında, yazılmasında ve değerlendirilmesinde; beni büyük bir sabırlılıkla dinleyen, motive eden, yol gösteren, muğl k konuları aydınlatan, gerekli metotları en ince ayrıntılarıyla izah eden danışmanım Sayın Doç. Dr. İsa KALAYCI'ya sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım. Sadece bu çalışmada değil, hayata dair yaptığı rehberlik için de ayrıca teşekkür ederim. Çalışmanın hazırlanması sürecinde yardımlarını esirgemeyen Mehmet SOYALAN, Volkan şERİFOğLU, İlknur SÖKER ve Ahmet KUş I'ye çok teşekkür ederim. İngilizce çevirilerdeki yardımlarından dolayı saygıdeğer Hocam Hatice AKINCI'ya şükran borçlu olduğumu belirtmeliyim. Bilimsel katkılarından dolayı Doç. Dr. Sacit UğUZ ve Doç. Dr. Haydar ÇORUH hocalarımı da anmadan geçemeyeceğim. Çalışmanın fikir ve oluşum sürecinde yoğun iş yüküne rağmen Meşihat Arşivi'ndeki belgelerin temini hususunda gerekli kolaylığı sağlayan ve tezin oluşumunda da fikir ve yardımlarını esirgemeyen Ahmet ÇAPARLAR'a teşekkür ederim. Manevi dünyamın ilk öğreticileri olan  lmez Ailesi'ni zikretmek boyun borcumdur. Son olarak; her bakışımda vatan sevgisini çehresinde gördüğüm ve hayat ışığımı bulduğ m, tebessümüyle maziden atiye yaşam ümidim olan yoldaşım ve hayat arkadaşım Hacer'e içtenlikle teşekkür ederim.

Hatay-2021

Oğuz ÖLMEZ

**MEŞİHAT ARŞİVİ'NE GÖRE OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE
AYNTABLI İLMİYE SINIFI**

Oğuz ÖLMEZ

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020, 9+72 s.

Danışman: Doç. Üyesi İsa KALAYCI

ÖZET

Bu çalışma Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en eski kültür merkezlerinden olan Ayntabın (Gaziantep) Osmanlı'nın 1844-1887 yılları arasında yetiştirdiği ilmiye mensuplarının tarih sahnesindeki rolünü ortaya çıkarmak amacıyla oluşturulmuştur. Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın konusunu, 1844-1887 yılları arasında Osmanlı Devleti himayesinde bulunan Ayntab Sancağı ve Kilis ile İslahiye Kazaları'nda tevellüd eden müftü, müderris, kâtip, naib ve devletin farklı hizmetlerinde bulunan ilmiye müntesiplerinin biyografileri ve tarih bilimine katkıları oluşturmaktadır.

Meşihat Arşivi'nde bulunan Sicill-i Ahval dosyalarından elde edilen veriler doğrultusunda on beş ilim hizmetkârının hayatı incelenmiştir. Toplam on beş dosyadan (304 varaktan) oluşan arşiv belgelerindeki bilgiler tetkik eserlerle desteklenerek okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Yapılan incelemelerde daha önce herhangi bir tez çalışmasında yer verilmeyen Antep ilmiyesinden, adalet (hukuk) ve eğitim konuları başta olmak üzere pek çok konuda bölge ahalisine hizmet ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Ayntab Kilis, İslahiye, Ulemâ, Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahval.

**THE LATEST PERIOD OF THE OTTOMAN AYNTABIAN ULEMAS
ACCORDING TO THE MESIHAT ARCHIVE**

Oğuz ÖLMEZ

History Department, Master's Thesis, 2020, 9+72 p.

Supervisor: Asst. Prof. Isa KALAYCI

ABSTRACT

This study was created in order to reveal the role of the members of the scholarship that Ayntab (Gaziantep), one of the oldest cultural centers of the Southeastern Anatolia Region, raised by the Ottomans between 1844-1887. The subject of this study, which was prepared as a Master's Thesis, consists of the biographies of the mufti, professor, clerk, regent and the scholars who served in different services of the state and their contributions to the science of history in Ayntab Sanjak and Kilis and Islahiye Accidents between the years 1844-1887.

In line with the data obtained from the Registry-i Ahval files in the Meşihat Archive, the lives of fifteen scholars were examined. The information in the archive documents, consisting of fifteen files (304 sheets) in total, was supported by the study and presented to the readers. In the examinations made, it was concluded that they served the people of the region in many subjects, especially justice (law) and education, from the Gaziantep science, which was not included in any thesis before.

KEYWORDS

Ayntab, Kilis, Islahiye, Ulama, Mesihat Archive, Sicill-i Ahval

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
EKLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Problemi.....	1
2. Araştırmanın Amaç ve Önemi	1
3. Araştırmanın Yöntemi	2
4. Araştırmanın Kapsamı	2
5. Araştırmanın Kaynağı Bakımından Bab-ı Meşihat Arşivi	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
AYNTAB'IN TARİH, KÜLTÜR VE MEDENİYETİ.....	4
1.1. Ayntab Adının Menşei ve Ayntab Şehrinin Osmanlı Yönetimine Kadar Kısa Tarihi.....	4
1.2. Osmanlı İdaresinde Ayntab Kazası/Sancağı	8
1.2.1. Ayntab'ın İdari Yapısı.....	9
1.2.2. Ayntab'ın Demografik Yapısı	12
1.3. Ayntab'ta Sosyal ve Kültürel Müesseseler	15
1.3.1. Vakıflar	16
1.3.2. Camiler.....	17
1.3.3. Medreseler	18
1.3.3.1. Sıbyan Mektepleri	22
1.3.3.2. Rüşdiye Mektepleri	23
İKİNCİ BÖLÜM	25
AYNTABLI SON DÖNEM OSMANLI İLMİYE SINIFI.....	25
2.1. Osmanlı İlmiye Sınıfı	25
2.2. Ayntablı İlmiye Sınıfı Mensuplarının Biyografileri.....	28
2.2.1. Abdullah Vehbi Efendi	28
2.2.2. Abdullah Efendi (Hudazâde)	28
2.2.3. Abdullah Münib Efendi.....	29
2.2.4. Ali Niyazi Efendi	30
2.2.5. Hüseyin Efendi (Ağa).....	32
2.2.6. İbrahim Hakkı Efendi	32
2.2.7. İshak Efendi.....	33
2.2.8. Mehmed Arif Efendi	34
2.2.9. Mehmed Hayreddin Efendi.....	35
2.2.10. Mehmed Nizameddin Efendi.....	36
2.2.11. Mehmed Said Efendi.....	37
2.2.12. Mehmed Tevfik Efendi	38

2.2.13. Mehmed Tevfik Efendi (Kilisli)	39
2.2.14. Mehmed Zühdü Efendi.....	39
2.2.15. Mustafa Lütfi Efendi	42
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	43
KAYNAKÇA	48
DİZİN	56
EKLER.....	58
ÖZGEÇMİŞ.....	72

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
BMM	: Büyük Millet Meclisi
BOA.MŞH.ŞSC.d.	: Başkanlık Osmanlı Arşivi Meşihat Sicil Defteri
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
E.T.	: Erişim Tarihi
Ed.	: Editör
Edl.	: Editörler
Haz.	: Hazırlayan
Hazl.	: Hazırlayanlar
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Red.	: Redaktör
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalararası
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1 : XVI. yüzyıla ait tahrir defterinde Ayntab nahiyelerindeki nüfus dağılımı	13
Tablo-2 : Evliya Çelebi seyahatnamesinde geçen XVII. yüzyıla ait Ayntab şehir kayıtları	14
Tablo-3 : Haleb Vilayeti Salnamesine göre XX. yüzyılın başında Ayntab Kazası'nda yer alan nüfusun etnik ve dini dağılımı	15
Tablo-4 : Ali Niyazi Efendi'nin imtihan sonuç belgesi	31
Tablo-5 : Ali Niyazi Efendi'nin rüşdiye mektebi şهادetnamesi	31
Tablo-6 : Ali Niyazi Efendi'nin Halep Maarif Meclisi tarafından yapılan imtihan sonuç belgesi	31
Tablo-7 : Mehmed Zühdü Efendi'nin Hizmet Süresi ve Gelir Cetveli	41

EKLER LİSTESİ

Ek-1: İshak Efendi'nin Nüfus Tezkire-i Osmaniyesi	58
Ek-2: Mehmed Nizameddin Efendi'nin Tercüme-i Hal varakası	59
Ek-3: Mehmed Arif Efendi'nin şehadetnamesi	60
Ek-4: Mehmed Zühdü Efendi'nin hizmet cetveli	61
Ek-5: Mehmed Hayreddin Efendi hakkında şikâyet için çekilen telgraf	62
Ek-6: Abdullah Vehbi Efendi'nin ehliyetnamesi	63
Ek-7: (Kilisli) Mehmed Tevfik Efendi'nin Bab-ı Fetvayı Sicill-i Ahval Şubesi'ne ait hizmet cetveli	64
Ek-8: Mehmet Arif Efendi hakkında yapılan soruşturma evrakı	65
Ek-9: Mehmed Tevfik Efendi'nin ölümü ile ilgili Adana Vilayeti'nin 321 numaralı yazısı	66
Ek-10: II. Abdülhamid döneminde Ayntab'da bulunan rüşdiye mektebi görseli	67
Ek-11: II. Abdülhamid döneminde Kilis Kazası'nda bulunan rüşdiye mektebi görseli	68
Ek-12: Ayntablı ilmiye sınıfının doğum tarihi, baba adı ve baba mesleği bilgileri	69
Ek-13: Ayntablı ilmiye sınıfının memuriyet durumları	70
Ek-14: Ayntablı ilmiye sınıfının bildiği diller	71

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi

Ayntab ölçeğinde son dönem Osmanlı ilmiye sınıfının Meşihat Arşivi bünyesindeki Sicill-i Ahval dosyaları incelendiğinde genel olarak düzenli bir tasnif yapıldığı görülmektedir. Ancak bunların yanı sıra bu tasniflerde araştırmayı zorlaştıran bazı unsurların olduğu da göze çarpmaktadır. Bu tasniflerde yer alan bazı ilmiye sınıfı mensuplarının sicil dosyalarındaki eksikliklerden dolayı yeterli bilgi elde edilememektedir. Örneğin; Mehmed Tevfik Efendi (Kilisli)'nin Tercüme-i Hal varakası ve Tezkire-i Osmaniye gibi kendisi hakkında bilgi edinebilecek herhangi bir dosya mevcut değildir. Sadece memuriyet bilgilerini içeren bir tablo bulunmaktadır.

İlmiye sınıfı mensuplarının kişisel bilgilerinin yer aldığı Tercüme-i Hal varakalarını her görevli memur kendine özgü el yazısıyla doldurduğundan dolayı metnin okunmasında yer yer aksaklıklar yaşanmıştır. Bazı varakalarda zaman aşımına bağlı fiziki tahribattan dolayı olay örgüsünde kopukluklar oluşmuştur. Bazı memurların sicil dosyalarında birbirini tekrar eden bilgiler bulunmaktadır. Bu durum belgelerin çevirisi esnasında zaman kaybı yaşanmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde Haleb Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkezi olan Ayntab'ın ilmiye sınıfıyla ilgili herhangi bir çalışmanın olmaması araştırmanın problem durumunu ortaya koymaktadır.

2. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Her toplum geçmişinden almış olduğu bilgi birikimini, kültürel değerini geleceğe aktararak tarih sahnesinde var oluşlarını sürdürür. Bu varoluş sürecinde toplumda öne çıkan şahsiyetler bu kültürün, bu bilgi birikiminin değerleri olarak gelecek kuşaklara aktarılması gereken sembol isimlerdir.

Bu çalışmada Ayntab ölçeğinde Osmanlı'nın son döneminde Ayntab'ın kendi bağrında yetiştirdiği ilmiye sınıfındaki bilgileri araştırılarak bu bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılması hususunda özgün bir çalışma ortaya koymak amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca Ayntablı son dönem Osmanlı ilmiye sınıfı mensupları hususunda bir araştırma ortaya koyarak yerel tarih projeksiyonundan Osmanlı ilmiye sınıfı hakkında bir bilgi sunmak hedeflenmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

“Meşihat Arşivi’ne Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Ayntablı İlimiye Sınıfı”

İsimli bu çalışma için ilgili arşiv belgeleri, resmi ve süreli yayınlar, sözlükler, ansiklopediler, telif ve tetkik eserler temin edilmiştir. Birinci bölümü kapsayan bilgilerin konusunu bir araya getirmek amacıyla bibliyografya taraması yapılmıştır. Kaynaklar tarih bilimine has yöntemlerle tasnif edilmiştir. Bu aşamalar tamamlandıktan sonra tez yazım sürecine geçilmiştir.

Çalışmanın ilk ve temel kaynağını Meşihat Arşivi’ne bağlı Sicill-i Ahval Dairesi dosyaları oluşturmaktadır. Bahsedilen dosyalar içerisinde ilim erbabının bilgilerinin olduğu Tercüme-i Hal varakaları mevcuttur. Bu varakalar temin edildikten sonra Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan belgeler, transkript edilmiş ve günümüz Türkçesine göre sadeleştirilmiştir. Belgelerin günümüz Türkçesine uyarlanmasının ardından, belgelerde o dönem yaşamış olduğu belirtilen ilmiye sınıfından 15 kişinin biyografileri ortaya konmuştur. Biyografiler alfabetik sıraya göre hazırlanarak tez çalışmasında yerini almıştır.

Çalışmanın yazımında Türk Tarih Kurumu’nun Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılarak Sicill-i Ahval dosyası içerisinde yer alan Hicri ve Rumi tarihler Miladi takvime çevrilmiştir. Tez içerisinde bulunan tarihler miladi takvim esas alınarak yazılmıştır. Son okuma yapılarak, sonuç, kaynakça, ekler, kısaltma listesi vb. gibi tezin içerikleri eklendikten sonra çalışma tamamlanmıştır.

4. Araştırmanın Kapsamı

Yapılan bu yüksek lisans tez çalışması giriş, sonuç ve iki ana bölümden oluşmuştur. Çalışma konusunu 1844-1887 yılları arasında Ayntab Sancağı ve kazalarında tevellüd eden; müftü, müderris, kâtip, naiblik ve din ile ilim hizmetlerinde yer almış olan memurların, biyografileri ve Osmanlı Devleti’nin bu memurlar vesilesiyle tarih bilimine katkıları meydana getirmektedir. Konunun zamansal sınırlarını 1844 yılında tevellüd eden Abdullah Münib Efendi ve Mehmed Zühdü Efendi ile 1887 yılında tevellüd eden İbrahim Hakkı Efendi’nin biyografileri belirlemiştir. Ayrıca Ayntabın coğrafi tanımı yapılarak idari yapısı, demografik yapısı ile sosyal ve kültürel müesseseleri hakkında bilgiler de çalışmanın içerisinde yer almıştır. Genel olarak çalışma Ayntab Sancağı ve Kilis ile İslahiye kazalarında tevellüd eden memurların biyografilerini kapsamaktadır. Bu kapsamda ilmiye sınıfı

mensuplarının kimlik, aile, eğitim ve memuriyet bilgilerine yer verilmiştir.

5. Araştırmanın Kaynağı Bakımından Bab-ı Meşihat Arşivi

Osmanlı imparatorluğunun en uzun yüzyılı olarak belirtilen XIX. yüzyılda yapılan en önemli reformlardan biri de II. Abdülhamid tarafından Sicill-i Ahval komisyonunun kurulmasıdır. Bu komisyonun kurulmasıyla devlet kademesinde bulunan personellerin dosyaları oluşturulmuştur. Dosyalar devlet hizmetinde çalışan personeli tanımak ve personel kayıtları ile maaşlarının düzenli kaydedilmesi amacıyla kurulmuştur. Sicill-i Ahval defterlerine kaydedilen bu dosyalar, personelin devlet hizmetine ilk başladığı zaman da vermek zorunda oldukları Tercüme-i Hal varakası denilen bir belgedir. Personelin aile, eğitim ve memuriyet hayatları hakkında bilgilerin yer aldığı bu belgeler personelin kendi el yazması ile doldurulmuştur. Yazılan cevapların doğruluğu tetkik edilerek Sicill-i Ahval defterlerine kaydedilmiştir.¹ Bu kayıtlar müftü, müderris, kâtip, naip ve diğer görevlerde bulunan personelin kimlik bilgilerini kapsamaktadır.

Meşihat Arşivi günümüzde Süleymaniye’de İstanbul Müftülüğü’ne bünyesinde hizmet vermektedir. Meşihat Arşivi’nde yaklaşık bir milyon adet belge mevcuttur. Bu belgeler sayısallaştırılarak; BOA çalışanları tarafından tasnif edilmiş ve yapılan tasnif ve sayısallaştırma çalışması sonucunda seriler oluşturulmuş ve serilere kodlarla beraber gömlek/cilt/risale ve görüntü sayıları verilmiştir.² Söz konusu arşivde Osmanlı’nın son dönemine ait yaklaşık 7000’e yakın Tercüme-i Hal dosyası mevcuttur.³ Bab-ı Fetva’nın hafızasının saklandığı Meşihat Arşivi’nin sahip olduğu defter, dosya ve belge koleksiyonları sosyal bilimlerin birçok sahası için engin bir bilgi kaynağıdır.⁴

¹ Güliden Sarıyıldız, “Sicill-i Ahval Defterleri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. XXXVII, İstanbul 2000, s. 134-135.

² Elif Yılmaz Şentürk, *Osmanlı Belgeleri İçin Bir Üstveri Standardı Çalışması: Meşihat Arşivi Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 29.

³ Rümeyza Şensoy, *Meşihat Arşivi Belgelerine Göre Hüdavendigâr Vilayeti Kütahya Sancağı Ulemâsı(1850-1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 187.

⁴ Filiz Dıgıroğlu, “Osmanlı Matbuat Tarihinin Kaynağı Olarak Meşihat Arşivi”, *Arşiv Dünyası Dergisi*, S. 21, 2017, s. 22.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYNTAB'IN TARİH, KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

1.1. Ayntab Adının Menşei ve Ayntab Şehrinin Osmanlı Yönetimine

Kadar Kısa Tarihi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde ve doğusunda Doğu Anadolu Bölgesi; güneydoğusunda Irak; güneyinde Suriye; batısında Akdeniz Bölgesi bulunmaktadır.⁵ Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Anadolu-Suriye-Irak kültürlerinin geçiş ve kesişme noktasında bulunmaktadır. Bundan dolayı tarihin hemen her döneminde önemini korumuştur.⁶ Bu bölgede yer alan Gaziantep toprakları da tarih boyunca, stratejik öneminden dolayı, var olan potansiyelin üzerinde bir değer görmüştür. Mezopotamya kültürünün Anadolu'ya taşınmasında etkin bir pozisyonda bulunan Antep bölgesi üzerinde tarihin çeşitli dönemlerinde siyasî organizasyonlara sahne olmuştur.⁷

Anadolu tarihi açısından yazının olmadığı dönemlerdeki siyasi yapılarla ilgili bilgi veren kaynaklar çok sınırlıdır. Bu dönemle ilgili bilgilere bölgeye komşu olan devletlerin faaliyetlerini anlattıkları belgelerden ulaşılabilmektedir. M.Ö. 2300-2000 (İlk Tunç Çağı III) döneminde Mezopotamya'da gelişmiş bir uygarlığa ilişkin yazılı belgelerde Anadolu'yla ilgili bilgilere rastlanmıştır.⁸ Antep bölgesiyle bilinen en kesin ifadeler Karkamış Krallığı'yla somutlaşmaktadır. Hitit merkezi yönetiminin Suriye'nin kuzeyindeki ileri karakolu gibi görev yapmış olan bu krallık, bölgedeki güç mücadelelerinin en çarpıcı örneklerini sergilemiştir.⁹

Bölgeyle ilgili araştırmalar, tarihin farklı dönemlerinde farklı yerleşim yerlerinin ön plana çıktığını göstermektedir. Karkamış'tan sonraki dönemlerde,

⁵ http://cografyaharita.com/haritalarim/4mturkiye_cograf_bolgeleri_haritasi.png, E.T.: 15.05.2020.

⁶ İbrahim Üngör, *İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 39.

⁷ Hilmi Karaboran, 1994 "Hatay-Maraş Çöküntü Hendeği Sahasında Yer Alan İslahiye ve Hassa'nın Kuruluşundan Önce bu Yöredeki Yerleşme Durumu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1-2, Elazığ 1994, s. 157.

⁸ Mehtap Çağlar Kale, *I. Hattuşili ve I. Murşili Döneminde Gaziantep ve Çevresi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD), Ankara 2010, s. 1.

⁹ Hasan Peker, *Suriye Üzerindeki Hitit Hâkimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakınoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri ABD), İstanbul 2009, s. 1-2; Hasan Peker, *Hitit Egemenliğinden Assur İstilasına Kadar Yazılı Belgelere Göre Kargamış Tarihi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hititoloji BD), İstanbul 2004, s. 1-2; Nurgül Yıldırım, "Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci", *Belleten*, C. 80, S. 289, Ankara 2016, s. 708; Gürkan Gökçek ve Oğuzhan Abacı, *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*, Değişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 145-146.

bugünkü Antep şehrinin yaklaşık 10-12 km kuzey istikametinde (Gaziantep-Kahramanmaraş yolu üzerinde) bulunan Dülük (Doliche)¹⁰ yerleşimin ismi duyulmaya başlamıştır. İlkçağ ve ortaçağ dönemlerinde Urfa, Maraş ve Halep güzergâhlarında önemli bir geçiş bölgesinde bulunan bu yerleşim beldesi stratejik bir hüviyet kazanmıştır.¹¹

Dülük ve çevresi ilk olarak M.Ö. 1800-1200 yıllarına kadar Hitit Devleti sınırları içerisinde kalmıştır. Uzun bir dönem Hititler tarafından yönetilen bölge, bir ara Assurlara geçmiştir. M.Ö. 613 yılına gelindiğinde Assurlar ile Medya Krallığı arasında çıkan savaşta Dülük, Medlerin eline geçmiş ve uzun bir dönem İran-Med hâkimiyetinde kalmıştır. M.Ö. 334 yılında bölgeye Büyük İskender hükmetmiştir. Dülük ve çevresi M.Ö. 190 yılında Romalılara; M.S. 395 yılında da Bizanslılara geçmiştir.¹²

Süryani tarihçi Mar Yeşua'nın vakayinamesinden nakledildiğine göre; 499 yılında meydana gelen bir deprem sonrasında Dülük'ün günümüzdeki Gaziantep şehir merkezine taşınmasından bahsedilmiştir. Hatta bu depremin boyutu ve şiddetiyle ilgili olarak Fırat Nehri'nin bir kolunun tamamen yer değiştirip kurduğundan söz edilmiştir. Bu da Dülük'ten bugünkü şehre taşınmanın mümkün olacağını göstermektedir. Zira araştırmacılar bu deprem sebebiyle Bizans ve Araplar arasında sürekli savaşlara sahne olan Dülük Kalesi'nin de tamamen yıkıldığını kabul etmişlerdir. Çünkü Bizanslılar, Arapları durdurabilmek için daha güneyde ve daha hâkim bir noktada yer keşfine başlamış ve I. Justinianos döneminde 527-565 yılları arasında günümüzdeki Antep Kalesi'ni inşa etmişlerdir. Bu kale 540-562 yıllarındaki Part Savaşlarında Bizanslılar için önemli hizmetler vermiştir. Böylelikle artık Ayntab şehri bu bölgede şekillenmeye başlamıştır.¹³

Şehir, geçiş bölgesi olmanın geleneksel özelliklerinin bir sonucu olarak sürekli Bizanslılarla Araplar arasındaki hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Bu savaşlar sırasında Bizans ve Araplar arasında çoğu zaman el değiştirmiş, bu ise

¹⁰ Asur, Roma ve Bizans kaynaklarında “*Babiğü*”, “*Dolichenus*” ve “*Tolonbh*” olarak geçmektedir. Engelbert Winter, “Doliche'nin (Dülük) Tarihi”, *Şehr-i Ayntab-ı Cihan*, (Ed.: Ergün Özuslu), Gaziantep Valiliği Yayınları, Gaziantep 2016, ss. 254.

¹¹ Erhan Tanju, Ali Küçükaydın ve İsmail Özsa, *Gaziantep İl Yıllığı*, Gaziantep Valiliği Yayınları, Ankara 2002, s. 1.

¹² E. Tanju, A. Küçükaydın ve İ. Özsa, *Gaziantep İl Yıllığı*, s. 1.

¹³ Kutalmış Görkay, “Zeugma'nın (Fırat Seleukeia'sı) Tarihçesi”, *Şehr-i Ayntab-ı Cihan*, (Ed.: Ergün Özuslu), Gaziantep Valiliği Yayınları, Gaziantep 2016, s. 187-188.

demografik yapıyı etkilemiştir.¹⁴

Antep bölgesi, Hz. Ömer döneminde (634-644) İyaz b. Ganem tarafından İslam topraklarına katılmıştır.¹⁵ Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde de İslam devletlerinin hâkimiyetlerinde kalmıştır. Abbasi Halifesi Harun Er-Reşid döneminde (775-785) Menbic, Ra'ban, Kûrus, Antakya ve Tîzîn ile birlikte idari taksimata tabi tutulan Düluk,¹⁶ “*Avasım şehirleri*” içerisinde zikredilmiştir.¹⁷

1067 yılına gelindiğinde ise Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. 1098 yılında yeniden Bizanslılar tarafından işgal edilerek Edessaya (Urfa Kontluğu) bağlanmış ardından da yine Bizansın elinde olan Maraş Senyörlüğü'ne bağlanmıştır.¹⁸ Akabinde 1150 yılında Türkler tarafından fethedilerek Bizanslılardan alınıp Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girmiştir.¹⁹ Bölge 1253 yılında Moğol istilasına uğrayarak büyük zarar görmüştür. 1260 yılında ise Memlûklüler tarafından işgal edilerek Anadolu Selçuklulardan alınmıştır.²⁰ Bununla sınırlı kalmayarak Dulkadiroğullarıyla Memlûklüler arasında sürekli olarak bir çatışma alanı haline gelmiş Yavuz Sultan Selim dönemine kadar bu çatışmalar sürekli olarak devam etmiştir.²¹

Tarihi seyir içerisinde sürekli el değiştiren şehrin ismiyle ilgili tartışmalar da farklılık göstermektedir. Kabul edilmiş genel ve geçerli olan kanı “*Ayntab*” isminin Arapça kökenli olduğu üzerinedir. Bölgede su kaynaklarının bol bulunması sebebiyle Arapça göz, kaynak anlamına gelen “*ayn*” ile büyük ve güçlü anlamına gelen “*tab*” kelimesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte

¹⁴ E. Tanju, A. Küçükaydın ve İ. Özsa, *Gaziantep İl Yıllığı*, s. 1.

¹⁵ Halife b. Hayyât, *Et-Tarih*, (Çevl.: Ömer Sabuncu ve Mahmut Sabuncu), Okul Yayınları, Ankara 2019, s. 135.

¹⁶ Ebü'l-Fidâ, Antep şehriyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Şehri tarif ederken “*Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup... Bölgesinin merkezidir... Halep'in üç konak kuzeyindedir. Yakınında Düluk bulunur...*” demiştir. Burada Düluk ile yeni kurulan antep şehri arasındaki farka dikkat çekmiştir. Bkz.: Ebü'l-Fidâ, *Takvim 'ül-Büldân*, (Çev.: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 228.

¹⁷ Ahmed b. Yahya El-Belazûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, (Çev.: Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 154-155; Yusuf Ziya Yörükân (Der.), *Ortaçağ Müslüman Coğrafyalarından Seçmeler*, Ötüken Yay., 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 88.

¹⁸ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1118)*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974, s. 77.

¹⁹ Coşkun Alptekin, “Musul Atabegliği (Zengîler)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Red.: Hakkı Dursun Yıldız), C. 7, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 553-554.

²⁰ Kazım Yaşar Koprman, “Memlûklar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Red.: Hakkı Dursun Yıldız), C. 6, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 459-460.

²¹ E. Tanju, A. Küçükaydın ve İ. Özsa, *Gaziantep İl Yıllığı*, s. 1.

Ayntab isminin tam olarak kullanımına dair hangi tarihe dayandığı bilinmese de Haçlı Seferleri Dönemi'ne kadar giden bir kelime olduğu aktarılmaktadır. Haçlı Seferleri'ne ait olan kroniklerde şehrin olduğu bölge "Ayntab" ismiyle adlandırılmaktadır. Ermeni tarihçi Urfalı Mateos, 1124 yılında bölgedeki Haçlı olaylarından bahsederken bu bölgeyi "Ayntab" olarak belirtmiştir. Papaz Grigor da aynı şekilde 1155 yılında kendi vakayinamesinde bölgeden bahsederken "Ayntab" ismini zikretmiştir. Bölgenin adı Cumhuriyet dönemine kadar "Ayntab" adıyla kullanılmıştır.²²

Ortaçağ tarihi yazarlarından olan El-İstahrî'nin eserinde Antep bölgesinin adı "Aynüzarba (عين ز ر بة)" olarak zikredilmiştir.²³ Buranın "Ayntab" şeklinde zikredilmesi XIII. yüzyıldaki Yakut El-Hamevi'ye dayandırılmaktadır. Hamevi, bölgeyi "Aynütab (عين تاب)" şeklinde aktarmıştır.²⁴ Akabinde Haçlı seferleriyle ilgili kaleme alınmış birçok eserde de "Hamtap" şeklinde lanse edilmiştir. Başta Ermeni kaynaklarında olmak üzere "Anthaph", "Hantab", "Entab", "Hatab" şeklinde isimlerin de yer alması sebebiyle bu ismin Arapçadan değil de Ermeniceden geldiği de bazı iddialar arasında yer almaktadır.²⁵

Halk arasında aktarılan bir rivayette ise bölgede yaşayan ve halka zulmeden "Aynî" adlı bir kadı ile ilişkilendirilmektedir. Yapmış olduğu bütün kötü eylemler ve zulümlerden dolayı tövbe eden bu hâkime halk sevinerek "Aynî Tövbe Etti" nidalarıyla bölgede çeşitli kutlamalar gerçekleştirmiştir. Bu sebeple bölge, artık "Aynî Tövbe" nitelemesiyle bilinmeye başlamıştır. Ardından geçen zaman içerisinde bu kelime grubunun hızlı söylenmesiyle ortaya çıkan "Aynîtab" isminin ağızlarda yer edinmesiyle de bölge "Ayntab" adıyla bilinir hale gelmiştir.²⁶ Diğer bir başka sözlü aktarımla ulaşan halk rivayetinde ise, şehrin esasen "Kal'â-i Fûsus" adıyla bilindiği aktarılmaktadır. Bu rivayette bölgede yaşayan ve bölgenin sultanı olan zengin bir kadın, kendi yüzüğünü satarak şehre büyük bir kale yaptırdığı ve bundan dolayı da yüzük anlamına gelen "fûsus" kelimesiyle bölgenin anılmaya başlandığı

²² E. Tanju, A. Küçükaydın ve İ. Özsa, *Gaziantep İl Yıllığı*, s. 1.

²³ Ebu İshak İbrahim b. Muhammed El-İstahrî, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Neşr. M. Cabir, Kahire 1961, s. 47.

²⁴ Şihabuddin Ebi Abdillâh Yakut El-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. IV, Beyrut 1955, s. 176.

²⁵ Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XII, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 467-469.

²⁶ M. Oğuz Göğüş, *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep*, Cihan Ofset, Gaziantep 1997, s. 21.

nakledilmektedir.²⁷

Şehrin bugünkü adı olan Gaziantep ismi ise Millî Mücadele Dönemi'nde (1918-1923) İngiliz ve Fransızlara karşı göstermiş olduğu savunma eylemlerinde oldukça başarılı bir şehir olmasından ötürü “gazi” sıfatıyla şereflendirilmiştir. Fransızlara karşı büyük kayıplar vermelerine rağmen şehri teslim etmeyen Antep'e, Büyük Millet Meclisi (BMM)'nin 8 Şubat 1921 tarihli toplantısında alınan 1. madde kararıyla “*Ayntab Livası merkezi olan Ayntab Kasabası'nın namı “Gaziantep” tahvil olunmuştur.*” denilmiştir.²⁸ Böylece şehrin ismi “*Gaziantep*” olarak söylenegelmiştir.

1.2. Osmanlı İdaresinde Ayntab Kazası/Sancağı

Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında İran üzerine yaptığı sefer esnasında ve seferin sonunda Memlûk Sultanı Kansu'nun Şah İsmail'e ciddi bir şekilde destek vermesi, Memlûk toplumunda yer alan sünnileri kâfi derecede rahatsız etmiştir. Bu durumu siyasi bir avantaja çeviren Yavuz Sultan Selim, memlûk tebası üzerinde etkin bir propaganda faaliyetlerine başlamıştır.²⁹ Memlûk topraklarında bulunan sünnileri Osmanlı topraklarına davet eden Yavuz, bölgedeki Memlûk yöneticileriyle de ciddi bir diyalog haline girmiştir. Bunun neticesi olarak Şam, Halep ve Ayntab naibleri I. Selim'in bu davetine olumlu bakmış ve Osmanlı'ya biat etmişlerdir. Böylelikle Ayntab Naibi Yunus Bey'in Osmanlı himayesini kabul etmesiyle artık Ayntab resmen Osmanlı toprağı olarak mücadelesiz bir şekilde himaye altına alınmıştır. Ayrıca 20 Ağustos 1516 tarihinde Yavuz, Ayntab'a gelerek buradaki Osmanlı hâkimiyetini gösterme adına üç gün otağını kurarak bu bölgede kalmıştır.³⁰ Bu tarihle birlikte Ayntab günümüze dek Türklerin elinde bulunan bir vatan parçası olmuştur.

Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra uzun bir dönem savaşların olmadığı ve başta İpekyolu olmak üzere ticaretin kilit taşı haline gelen bir şehir olma vasfını kazanmıştır. Fakat XVII. yüzyılla birlikte patlak veren Celalî İsyanı, bölgede ciddi

²⁷ Burhan Bozgeyik, *Her Yönüyle Gaziantep (Tarih/Kültür/Folklor)*, Gaziantep Şehit Kâmil Belediyesi Yayınları, Ankara 2000, s. 18.

²⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 147. İctima, 1. Celse, 8 Şubat [1]337 [1921], s. 155.

²⁹ M. Şehabeddin Tekindağ, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 25, İstanbul 1972, s. 34-35.

³⁰ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (Haz.: Parmaksızoğlu), C. II, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, s. 331.

tahribatlara sebebiyet vermiş ve bölge halkı üzerinde eşkiyaların ciddi bir etki alanı oluşturması durumu gün yüzüne çıkmıştır.³¹

Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyıla ait aktardığı bilgilere göre, Ayntab'ın Osmanlı himayesine girdiği ilk dönemlerde Maraş Eyaletine bağlı bir sancak olduğu ifade edilmektedir:

*“921’de Mısır Sultanı Gavri hükmünde iken, Yavuz Selim Mısır’a gitmekte idi. Ayntab, Yunus Paşa eliyle anahtarlarını Selim Han’a gönderdi. Ayntab Maraş Eyaletinde sancak oldu. 9 serbest, 119 tezkereli tımardır. Cebelileriyle birlikte 2000 askeri olur. Senede 46-50 bin gurus hâsılatı olur.”*³²

Yine Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgilere göre Ayntab'ın oldukça güvenli ve bereketli bir şehir olduğu şu şekilde ifade edilmiştir: *“Bakımlı, bezeli, temiz caddeleriyle kent gerçekten şirindir. Şehrin her sokak başında kale gibi kapıları vardır. Her gece sokaklarında kandiller yanar. Uzun gecelerde subaşı kol dolaşır. Kalesi şehrin ortasında, bir kudret kayası üzerinde yuvarlak bir kaledir. Kale içinde kırk ev, bir cami, bir hamam, birkaç buğday ambarı vardır. Dizdârı, kaleden çıkamaz. Bu kale, Halep Kalesi'nin oğlu gibidir. Halkı şirin yediklerinden, şirin söylerler. Her eve hayat ırmağı denginde sular akmaktadır. Ayntab, ucuz ve şirin bir şehirdir”*.³³

1.2.1. Ayntab'ın İdari Yapısı

Ayntab'ın sancak statüsündeki idari bağılılığı, sırasıyla Arap (Şam) Beylerbeyliği, Maraş (Dulkadir) Beylerbeyliği olmuştur.³⁴ Ardından yaklaşık olarak 314 yılında Maraş Eyaleti'ne bağlı bir şekilde idari durumunu devam ettiren Ayntab, bölgedeki vergilerde yaşanan yolsuzluk sebepleriyle Maraş idaresinin merkeze ilettiği şikâyeti ve isteği üzerine Hacı İbrahim Paşa döneminde (1598 yılında) Halep Eyaleti'ne bağlanmıştır.³⁵

³¹ Sevede Nur Güldiken, *III Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'ne Göre Ayntab (H.1196-1229 / M.1782-1814)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 37.

³² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme (Tam Metin)*, C. IX, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 48.

³³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 49.

³⁴ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 129.

³⁵ Şerafettin Turan, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimat: H. 1041/M. 1631-1632 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1961, s. 201.

Osmanlı Devleti'nde klasik taşra idare işleyişinde daha çok sancak statüsünde bulunan Ayntab, yukarıda da bahsedildiği üzere en fazla Maraş Beylerbeyliği bünyesinde idari bağılılığı devam etmiştir. Ayntab Sancak Beyi'nin XVI. yüzyıla ait hassı (geliri) arşivde geçen adıyla “Mirlivâ-i Ayntab Hassı”, yıllık üç yüz yirmi iki bin akçe, XVII. yüzyılda iki yüz kırk beş bin yüz otuz akçe, XVIII. yüzyılda ise iki yüz on yedi bin yüz yirmi altı akçe olarak belirtilmiştir.³⁶

XVII. yüzyıldaki Celali İsyanları'nın hızla taşrayı etkisi altına almasıyla devlet merkezi otorite ile taşra arasındaki etkinliği arttırma adına bazı tasarruflara giderek 1630 yılında Ayntab'ı, Malatya ve Kars (Kars-ı Zülkadriye Kadirli) ile birlikte Maraş Eyaleti'ne yeniden sancak olarak bağlanmıştır. Buna ek olarak XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte uzun süren II. Viyana Kuşatması ve Celali İsyanları'nın ortaya çıkardığı siyasi otorite zaafı, merkezi yönetimi ciddi bir şekilde zora sokmuş ve taşrada kısmî bazı yerel özerklik ile muhalif oluşumlar görülmüştür.³⁷ Merkez, tüm bu durumları ortadan kaldırarak siyasi otoriteyi tamamlama adına yerel yönetimlerdeki mali bütçelerde ciddi iyileştirme yollarına gidilmiştir. Bunlardan en çok göz önünde olan gelişme ise Eyalet valilerine ek gelirlerin verilmesi ve sancak beylerine verilen has gelirin arpalık olarak verilmesi uygulaması olmuştur. Bu arpalık uygulamaları giderek mukataalara ve sonunda ayanların etkin bir biçimde bölge idarelerini ellerine almaları sonucunu doğurmuştur.³⁸

Bu gelişmelerle birlikte XVII. yüzyılın sonlarına doğru bölgede aşiretlerin iskân edilmesi politikasının uygulanması sonucunda vezir ve rütbeli devlet adamlarının Maraş Eyaleti'ne Vali olarak atanması bölgede ciddi ek gelir elde etmelerinin yollarını açmıştır³⁹ Keza bununla da kalmamış bu Valiler, Rakka'ya tayin edildikten sonra Ayntab, sancak beyliği statüsünden alınmış ve gelirleri Maraş Eyaleti'nden alınarak Rakka Eyaleti'ne tahsis edilmiştir. Bu hadisenin ilk gerçekleştiği yıl Vezir Mustafa Paşa'nın dönemi olan 1699 yılına denk gelmektedir.

³⁶ M. Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650...*, s. 129.

³⁷ Murat Çelikdemir ve Mustafa Demir, “18. Yüzyılın Üçüncü Çeyreğinde Ayntab'da Yönetim ve Yerel Elitler”, *Gaziantep Üniversitesi Ayntab Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 1, 2019, s. 38-57.

³⁸ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab, Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

³⁹ İsmail Altınöz, *Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl). Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, (Ed.: Yusuf Küçükdağ), Gaziantep Üniversitesi Yayınları, Gaziantep 1999, s. 123- 125.

Ayntab'ın arpalık olarak Rakka Eyaletine tahsis edilme durumu, Vezir Mustafa Paşa, Vezir Ali Paşa ve Vezir Hasan Paşa (1701-1702) dönemine kadar devam etmiştir.⁴⁰

1702 yılından sonra Mirza Ali Bey, sancak beyi olarak tayin edilerek Ayntab'ın arpalık olarak Rakka Eyaleti'ne tahsis edilme durumu ortadan kaldırılmıştır. Yaklaşık olarak üç yıllık bir dönemin ardından yeniden merkeze bağlı bir sancak vasfı kazanan Ayntab'a Ali Bey'den sonra Mustafa Bey, sancak beyi olarak tayin edilmiştir. Ardından Akşehir'den gelen İbrahim Paşa sancak beyi olarak tayin edilmiş fakat bu dönemde ciddi asayiş sorunları ortaya çıkmıştır. Merkezi yönetime giden ciddi şikâyetler üzerine İbrahim Paşa'nın savunması bile alınmadan hızlıca kellesinin alınıp İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.⁴¹

İbrahim Paşa'nın katlinden sonra Ayntab sancak idaresi şeklinde yönetimine ara verilerek direk merkezi hazineye bağlanmış ve kiralanarak mukataaya dönüştürülmüştür. Ayntab ve Menbiç Ravendan bölgesi birleştirilerek mukataa olarak altı bin gurusluk peşin ödemeyle birlikte Devecizâde Mehmed oğlu Mustafa'ya ve biraderleri Devecizâde Mehmed oğlu Yusuf ile Devecizâde Mehmed oğlu Mehmed'e malikâne⁴² vasfıyla tahsis edilmiştir. Artık Ayntab Mutasarrıfı olarak bölgeden hem vergi toplama hem de asayiş sağlama görevi bu kardeşlere kalmıştır.⁴³ Zaman zaman üç kardeşin yönetiminde olan şehir idaresinde anlaşmazlıkların tabi olarak ortaya çıktığı görülmüştür. 1708 yılında gayri müslimlerden “bac-ı hamrın” adıyla alınan şarap vergisinin ücretinin tam olarak ne olacağı üzerinde mutabık kalınamamış ve halkın ciddi muhalefetine maruz kalınmıştır. Olaylara Rakka Valisi Yusuf Paşa ile Halep Valisi Abdi Paşa'nın zıt cephelerden müdahil olmasıyla malikâne sisteminin merkezi otoriteyi yıpratıcı bir uygulama olduğu görülmüştür.⁴⁴

Ayntab, Devecioğlu Mustafa ve kardeşlerinin hazineye ödemeleri gereken borcu ödememeleri üzerine malikâne yönetiminden alınarak hapse atılmıştır. 1711

⁴⁰ Hüseyin Çınar, “18. Yüzyılda Ayntab (Antep) Sancağı'nın İdarî ve Malî Yapısı”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (Ed.: Erol Özver ve Arif Bilgin), Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yay., İstanbul 2008, s. 269.

⁴¹ H. Çınar, “18. Yüzyılda Ayntab...” s. 271.

⁴² Malikâne uygulamaları için bkz: Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 291, 1996, s. 39-50.

⁴³ Özer Ergenç, “18. Yüzyılda Taşra Yönetiminin Malî Nitelikleri”, *Türklük Araştırmaları Bilgisi*, C. 10, 1986, s. 93.

⁴⁴ Hüseyin Çınar, “18. Yüzyılda Ayntab'da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battalzâdeler (Battaloğulları)”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002*, TTK Yayınları, Ankara, 2005, C. 2, S. 1, s. 431-53.

yılında Şeyhoğlu Seyyid Hüseyin'e malikâne olarak tahsis edilmiştir. 1714 yılında malikâne uygulamasından tamamen vazgeçilerek Ayntab, arpalık olarak Mustafa Paşa'ya; 1716 yılında Konya Valisi Seyyid Ahmed Paşa'ya verilmiştir. 1718 yılında iltizam usulü ile Rakka Valisi Ahmed Paşa'ya verilmiştir. Fakat yerli halkın merkeze olan şikâyetleri üzerine 1719 yılında Muallâ Gediklileri'nden olan Halil Bey'e bir yıllığına iltizam olarak tahsis edilmiştir. Bundan sonraki dönemlerde sürekli olarak iltizam şeklinde kiralanın veya tahsis edilen Ayntab, II. Mahmud dönemine kadar klasik bir sancak yönetimi disiplinine kavuşamamıştır. Bu döneme kadar bölgedeki hatalı vergi uygulamaları ve yerel halka karşı mültezimlerin veya mutasarrıfların haksız uygulamaları yüzünden istikralı bir yönetim şekli görülmemiştir.⁴⁵

1829 yılında Ayntab, Halep Eyaleti'ne bağlı bir kaza olarak bağlanmıştır. 1830 yılında Mehmet Ali Paşa İsyanı üzerine Şam, Halep ve Sayda Eyaletlerinin Mısır Hidivliği'ne bağlanmasıyla birlikte yaklaşık on yıl boyunca Ayntab kazası, Mısır Hidivliği'ne bağlı kalmıştır. 1840 yılında ise yeniden merkeze bağlı Halep Eyaleti'nin bir kazası vasfını kazanmıştır.⁴⁶ 1918 yılına kadar bu idari durumu korunmuştur. Bu tarihte Halep'in kaybedilmesiyle de Ayntab, artık bağımsız bir idari kimlikle müstakil bir yönetime kavuşmuştur.⁴⁷

1.2.2. Ayntab'ın Demografik Yapısı

Osmanlı hâkimiyeti altında nüfus bakımından ele alındığında ilk olarak 1536 yılına ait kaynaklarda köy sayısının otuz üç, 1543 yılında yirmi dokuz ve 1574 yılında otuz bir olduğu ifade edilmiştir.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğine ait olan tahrir defterlerini ele alan Özdeğer (1988)'in yapmış olduğu araştırmada Ayntab'ın dört adet nahiyeden oluştuğu ifade edilmiştir. Bu nahiyeler: Merkez Nahiye, Telbâşir Nahiyesi, Nehrülcevâz Nahiyesi ve Derbsâk (Gündüzlü) Nahiyesi'dir. Nahiyelerde yer alan nüfus ve hane dağılımı Tablo-1'de sunulmuştur.⁴⁸

⁴⁵ H. Çınar, "18. Yüzyılda Ayntab...", s. 271.

⁴⁶ Hilmi Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, (Ed.: Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 2000, s. 83-85.

⁴⁷ Bülent Çelik, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Antep'te Ticaret ve Bu Konuda Karşılaşılan Bazı Zorluklar, Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan Gaziantep", Gaziantep Üniversitesi Yayınları, Gaziantep 1999, s. 147.

⁴⁸ H. Özdeğer, "Onaltıncı Asırda Ayntab ...", s. 135.

Tablo-1: XVI. yüzyılda Ayntab’ın hane ve nüfus sayısı

Merkez		Derbsâk		Nehrülcevâz		Telbâşir	
Hane	Bekar-Tek	Hane	Bekar-Tek	Hane	Bekar-Tek	Hane	Bekar-Tek
1304	197	813	93	290	6	1346	138
Toplam							
Köy		Hane		Bekar-Tek Yaşayan			
449		3753		434			
Tahmini Toplam Nüfus: 20.000 kişi							

Kaynak: Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayntab Livâsı*, C. I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s. 135.

1536 yılına ait arşiv kaydında ise oldukça çeşitli meslek gruplarının şehirde aktif olarak çalıştığı aktarılmıştır. Meslek erbabı toplam iki yüz yirmi beş kişi civarında olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde ticari faaliyetlerin boyutunu aktarma adına pazarlardan alınan bâc-ı bâzâr vergisinin yüz bin ile yüz otuz altı bin akçelik bir miktara denk gelmesi dönemine göre bölgede ciddi bir ticari faaliyetin varlığını gösterir niteliktedir. Toplam vergi gelirlerini belirten kayıtlarda ise ticari faaliyetlerin gerçekleştiği bedesten, kırıhâne, boyahane dükkânları, kassâr, debbâğ dükkânları, başhâne, şem’hâne, kasap gibi oldukça büyük işletmelerin yer aldığı kaydedilmiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında bölge’nin ciddi bir pazar hareketliliğine sahip olması sosyolojik ve etnik olarak etkilenmesine ve Ayntab’ın hızla çeşitli toplulukların merkezi haline gelmesinin yolunu açmıştır.⁴⁹

1543 yılı incelendiğinde ise Ayntab sancağının toplam nüfusu otuz altı bin’e yaklaşmıştır. 1574 yılında şehrin toplam nüfusu kırk beş bin’i geçmiştir. Toplam nüfusun neredeyse yüzde altmış beşini geçen bir nüfus oranının köylerde yaşadığı aktarılmıştır. Önceki yıllara göre ise köy nüfusunda yüzde beşlik bir azalma ile kent merkezinin nüfusu aynı oranda artmıştır.⁵⁰

Bu doğrultuda hızla gelişen ticari faaliyetler XVII. yüzyılda da devam etmiştir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi’nin şehir kayıtlarında yer alan kamusal alanlara bakıldığında dönemine göre oldukça gelişmiş denilebilecek bir yerleşim alanı olma vasfını taşımaktadır. Evliya Çelebi’nin kayıtlarından hareketle bölgedeki yerleşim alanlarını ve kamusal yapıları şu şekilde tablolastırmak mümkündür⁵¹:

⁴⁹ H. Özdeğer, “Gaziantep”, s. 468.

⁵⁰ H. Özdeğer, “Onaltıncı Asırda Ayntab ...”, s. 134.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, s. 51.

Tablo-2: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen XVII. yüzyıla ait Ayntab şehir kayıtları					
Yerleşim Bölgeleri		Kamusal Yapılar		Ticari Alanlar	
Köy	107	Cami	20	Han	6
Mahalle	32	Mescit	140	Bedesten	2
Hane	8067	Mektep	140	Dükkân	3.900
		Hamam	15		
		Aşhane	2		
		Tekke	40		

Kaynak: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, s. 51.

XVII. yüzyılla birlikte bölgede gerçekleşen Arap ve Kürt aşiretlerinin Ayntab'a sürekli olarak saldırılar düzenlemeleri ve eşkiyalık faaliyetlerinde bulunmaları nedeniyle bölgedeki etnik hareketlilik zaman içerisinde çevre Eyaletlere yayılmaya başlamıştır.⁵² Özellikle XVIII. yüzyılda Ayntab sancağından Rakka Eyaleti'ne binlerce nüfus göçü verilmiştir. Bu durumu iyi analiz eden Osmanlı Devleti bölgedeki yerel saldırıları ve çatışmayı engelleme adına bölgeye Türkmenleri iskân etmeye başlamıştır.⁵³

Ayntab'a gelen Türkmen aşiretlerin daha önce Şam bölgesinde bulunan Kızık Oymağı olduğu aktarılmaktadır. Bu oymağa bağlı grupların ise Ayntab'ta yer alan Oğurca, Damlaluca, Çay-Kuyu, Sakal, Kara-Dinek, Yalan-Kaz, Üç-Kilise ve Taşlıca köylerine yerleştikleri ifade edilmektedir.⁵⁴

XVIII. yüzyıla gelindiğinde V. Cuinet'in aktarımına göre Ayntab'ın artık bir pamuklu dokuma merkezi haline geldiği halı, kumaş ve ipekli ürünlerin imalatının yanı sıra pazarlanmasında da önemli bir şehir vasfı kazandığı aktarılmaktadır. Yaklaşık olarak üç bin sekiz yüz on beş pamuklu dokuma tezgâhının olduğu ve bu tezgâhlarda yaklaşık dört bin kadının çalıştığı ifade edilmektedir. Yine yağ ve sabun ticaretinde de adeta bir merkez haline geldiği belirtilmektedir. Bu gelişmelerle birlikte Ayntab'ın Akdeniz İç Anadolu, Güneydoğu ve Kuzey Suriye bölgeleri için adeta bir kavşak niteliği kazandığı nakledilmektedir. Tüm bu ticari faaliyetler doğrultusunda şehirde etnik nüfus çeşitlenmiş ve çoğalmıştır. 1887-1888 yılları

⁵² Hale Şıvgın, *XIX. Yüzyılda Gaziantep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, 1997, s. 17.

⁵³ Murat Çelikdemir, "Osmanlı Devleti'nin Aşiretleri Rakka'ya İskân Etmek İstemesindeki Temel Sebepler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 143, 2003, ss. 147.

⁵⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 224- 231.

arasında on üç bin gayrimüslim ile otuz bin Müslümanın bölgede yaşadığı aktarılmaktadır.⁵⁵

Osmanlı himayesinde bulunan Ayntab'daki etnik dağılım genellikle Arap, Kürt, Türkmen ve Ermeniler etrafında şekillenmiştir. Özellikle XIX. yüzyılla birlikte bölgedeki ticari faaliyetlerin hız kazanmasıyla Süryanilerin ve Yahudilerin de etkinliğini görmek mümkündür. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bölgeyi ele almasıyla birlikte XIX. yüzyılda Ayntab ve çevresinde az da olsa Kiptilerin etkinliğini görmek mümkündür.⁵⁶ Haleb Vilayeti Salnamesine göre XX. yüzyılın başında Ayntab Kazası'nda yer alan nüfusun etnik ve dini dağılımı Tablo-3'te verilmiştir

Tablo-3: XX. yüzyılın başında Ayntab Kazası'nın etnik ve dini nüfusu

Yöre Halkı	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	34.239	34.292	68.531
Ermeni Katolik	189	119	383
Ermeni Gregoryen	6.084	6.258	12.342
Ermeni Protestan	1.908	1.858	3.766
Latin	29	40	69
Kıpti	40	43	83
Yahudi	372	342	714
Toplam	42.856	43.032	85.888

Kaynak: Tuba Koroğlu, 19. yüzyılda Ayntab'ta Ekonomik Durum ve Ticaret s. 38; *Salname-i Vilayet-i Halep*, Ayntab Kazası, s. 222. "Salnâme-i Vilâyet-i Haleb", Ayntab Kazası, (1318/1900). s. 221.

1.3. Ayntab'ta Sosyal ve Kültürel Müesseseler

Şehirlerin oluşumu ve gelişiminde sosyal ve kültürel müesseselerin önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Özellikle Türk-İslam şehircilik geleneğinin bir parçası olan mahallenin, bir mescit veya cami etrafında şekillenmesi ve bunların gelirlerini sağlayan vakıfların kurulması, ayrıca bir yerleşim birimlerinin ulemâ önderliğinde zaviyeler oluşturması şehrin kurulmasında ve gelişmesinde başlıca amiller olarak görülmektedir.⁵⁷

Osmanlı döneminde diğer şehir ve kazalarda olduğu gibi Ayntab ve çevresinde de çeşitli sosyal ve kültürel hizmetler veren müesseseler bulunmaktadır. Bu müesseseler arasında başlıca; vakıflar, camiler ve medreseler gelmektedir.

⁵⁵ Tuba Koroğlu, *19. Yüzyılda Ayıntap'ta Ekonomik Durum ve Ticaret*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 37.

⁵⁶ H. Bayraktar, 'XIX. Yüzyılın İlk...', s. 84.

⁵⁷ Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 63.

1.3.1.Vakıflar

Vakıf kelimesi, sözlükte “durma, durdurma, hareketten alıkoyma, ayakta bekleme, hapsetme, dinlendirme” anlamına gelir.⁵⁸ Vakıf aynı zamanda insanın ölümünden sonra ismini ve eserini de yaşatan bir kurumdur. Vakıf müessesesi, gerek hukuki bakımdan, gerekse tarih bakımından orta ve yeni zamanlar Türk ve İslam dünyasını tetkik için birinci derecede önemli bir müessesedir.⁵⁹ Şehirlerin oluşumunda ve ilerlemesinde vakıfların önemli bir yeri bulunmaktadır. Şehirlerin onarımı ve yerleşimine üst düzeyde katkılar sağlayan vakıflar, genellikle dini, sosyal ve ticari binaların oluşturduğu imarethaneler, onarım ve yerleşim ile bir bütünlük kazanmıştır. Vakıf müesseseleri zengin ve hayırseverler tarafından hizmete açılmıştır.

Osmanlı Devletinin himayesinde bulunan Ayntab’da diğer şehir ve kazalarda olduğu gibi sosyal ve dini hizmetler vakıflar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Genellikle bayındırlık, alt yapı, eğitim, sağlık, dini ve kültürel alanlarda hizmet vermişlerdir. Ayntab’da, XVI. ve XVII. yüzyıllar içerisinde birçok vakfın bulunduğu cami, mescid, medrese gibi çok çeşitli kültürel eserlere sahip bir şehirdir.⁶⁰ XVIII. ve XIX yıllarında Ayntab’da bulunan başlıca vakıflar; Hatice Bint-i es-Seyid İsmail, Ayşe Hoca Bint-i el-Hac Zeynel, Ömer Efendi İbn Ali Efendi, El-Hac Veli İbn Halil, Emine Bint-i Molla Süleyman, El-Hac Mehmet Ağa İbn el-Hac Hamud Ağa, El-Hac Ali Efendi İbn Ali, Akif Ali Efendi İbn Mehmet Ağa, Ayşe Hatun Bint-i Abdullah Efendi, Fatma Hatun Bint-i Es-Seyyid Mehmed Efendi, Es-Seyyid El-Hac Mehmet ibn Es-Seyyid Mustafa, Hacı Ömer Bey Bin Hasan Bey, Molla Hüseyin Bin Mustafa, El-Hac İsmail Ağa ve Hüseyin İbn Hacı Mehmed’dir.⁶¹

Cumhuriyet ilanından sonra Şer’iye ve Evkaf Vekaleti’nin kaldırıldığı 1924 yılına kadar Antep ilinde kurulan vakıflardan otuz iki tanesi bugün varlıklarına devam etmişlerdir.⁶²

⁵⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1993, s. 337.

⁵⁹ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*, S.1, Ankara 1938, s. 1.

⁶⁰ İbrahim Solak, “27 Numaralı Şer’iye Siciline Göre Antep Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2012, s. 164.

⁶¹ Oktay Karaman, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Antep- Şehreküstü Mahallesinde Kurulan Vakıflar (Kurucuların Sosyo-Kültürel Özellikleri)”, *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri*, (21-22 Aralık 2009 G.Antep/Türkiye), Yay. Haz.: İsmail Altınöz, Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yayınları, 23-24 Aralık 2009 Aleppo/Suriye, C. I, İstanbul 2014, s.95.

⁶² Metin Kopar ve Selim Hilmi Özkan, “Gaziantep’te Osmanlı Döneminde Kurulup Günümüzde Varlığını Devam Ettiren Vakıflar”, *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri*, (21-22 Aralık 2009 G. Antep / Türkiye), (Yay. Haz.: İsmail Altınöz), Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yayınları, C. I, 23-24 Aralık 2009 Aleppo/Suriye, İstanbul 2014, s.199.

1.3.2. Camiler

Arapça cem kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki cami kelimesi başlangıçta sadece Cuma Namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan *El-Mescidü'l-Cami* (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Mescid ise, Arapçada "eğilmek, tevazu ile alını yere koymak" manasına gelen sücud kökünden "secde edilen yer" anlamında bir mekân ismidir.⁶³ Osmanlı Devleti'nde camiler ve mescitler sadece ibadethane olarak kullanılmamıştır. Sıbyan mektebinin olmadığı yerlerde eğitim kurumu olarak hizmet vermiştir.

XII. yüzyılda Ayntab'da dokuz cami ve yüz yirmi mescid bulunmaktadır.⁶⁴ Bedreddin Aynî XV. yüzyılda şehirde dokuz cami ve yüz yirmi mescid olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ XII. yüzyıldan XV.'inci yüzyıla kadar cami sayısında bir değişiklik olmamıştır. XVI. yüzyılda ise vakıf tahrir kayıtlarına göre şehirde on bir cami ve altmış mescid bulunmaktadır. Bu camiler; Akyol, Alaüddevle, Ali Neccar, Cami-i Atik, Debbağ, Eyyüboğlu, Hacı Musa, Kadı Kemalettin, Kale Camî, Şhreküstü ve Tahtalı'dır.⁶⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, XVII. yüzyılda Ayntab'da bulunan ibadethaneler hakkında bilgi vermiştir. Şehirde yüz kırk ibadethanenin bulunduğunu bunların on dokuzunun cami diğerlerinin yani yüz yirmi birinin mescit olduğunu ifade etmiştir. Bu camilerin içinde Arasta/Arasa Meydanında bulunan Boyacı Oğlu Cami ile Uzun Çarşı içinde bulunan Tahtalı Camî en büyük iki cami olarak belirtilmiştir.⁶⁷ XVIII. yüzyılda otuz sekiz cami ve yetmiş iki mescid bulunmaktadır.⁶⁸ XIX. yüzyılda Ayntab'da otuz altı cami bulunmaktadır. Bunlar; Ağa (Şhreküstü) Camî, Ahmed Çelebi (Ramazaniye), Alaüddevle (Alidola) Camî, Alay Bey (Miralay, Gani Bey) Camî, Ali Neccar/Alîü'l Neccar (Ali Nacar, Annacar) Camî, Ayşebacı Camî, Bekir Bey (Ebubekir Ağa, Kürtüncüler, Molla Ahmet) Camî, Bey (Çınarlı) Camî, Bostancı (Ahizade) Camî, Boyacı (Kadı Kemalettin, Boyacıoğlu, Boyacızade, Cami-i Kebir) Camî, Debbağlar (Büyük Tabakhane, Tabak Halil) Camî, Esenbek/Esenbağ Camî, Eyyüboğlu (İbn-i Eyüb) Camî, Ferhadiye (Akyol) Camî, Hacı Nasır Camî, Hacı Veli (Acer) Camî, Handan Bey (Handaliye, Handaniye) Camî, Hüseyin Paşa (Çıkırıççı) Camî, Kabasakal (Kabasakal Paşa,

⁶³ Ahmet Önkol ve Nebi Bozkurt, "Cami", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 1993, s. 46.

⁶⁴ C. Cahit Güzelbey, *Gaziantep'ten Kesitler*, Arsan Yay., Gaziantep 1992, s. 18.

⁶⁵ Bedreddin Aynî, *İkdü'l-Cum'an Fi Tarih-i Ehli'z-Zaman* I, Vr. 67a-b.

⁶⁶ H. Özdeğer, *On Altıncı Asırda...*, s. 140-149.

⁶⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname Anadolu, Hicaz...*, s. 354.

⁶⁸ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şhri'nin Sosyal ve Ekonomik Durum, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 35.

Humanız, Methevan) Camî, Kanalıcı (Ekizoğlu) Camî, Karagöz (Koca Battal) Camî, Karatarla (Tarla-yı Cedid, Zencirli, Gergelizade Halil Çavuş) Camî, Keçehane Camî, Kesikbaş (Kesikbaş Ali Ağa, Nur Ali Ağa, Tombalak) Camî, Kılıçoğlu (Kızıklı Molla Halil, Molla Halil, Narlıkule, Molla Mehmet, Kılıçoğlu Hamza Bey) Camî, Kozanlı (Kozan Oğlu, Kuzanlı, Hacı Mustafa Efendi), Kozluca (Zaim Ahmet Ağa, Müftüler) Camî, Musullu (İbrahim Efendi) Camî, Nuri Mehmet Paşa (Mehmet Paşa, Cami El Nur) Camî, Ömer Şeyh (Aparoğlu) Cami, Ömeriye (Cami-i Atiki, Tapıncak, Dayıncak) Camî, Şahveli (Kurbumolla, Şeyh Salimiye) Camî, Şeyh Fethullah (Aşağı Şeyh, Şeyh, Sıddık) Camî, Şirvani (İki Şerefli, Şirvani Mehmed Efendi, Seyyid Mehmed Efendi) Camî, Tahtani (Tahtalı, Tahtalu) Camî ve Tekke (Mevlevihane) Camî'dir.⁶⁹

O dönem camilerin avlusunda medreselerinde yer aldığı bir mimari yapı özelliği taşımaktadır. Bu sebeple camiler yalnız dini kimliği taşımamakla beraber aynı zamanda eğitim-öğretim görevi de üstlenmiştir. Ulemânın yetişmesinde büyük önem arz eden medreseler bu camilerin bünyesinde bulunmasından dolayı camilerin önemine önem katmıştır.

1.3.3. Medreseler

Medrese ders görülen mekân anlamına gelip İslami ilimleri okuyan öğrencilerin yatılı olarak kaldıkları ve tahsil için çalıştıkları vakıf odalarının bulunduğu binadır.⁷⁰ Medreselerin ilk nerede ve hangi özelliklerde kurulduğu bilinmese de tarihi gelişimini İslam tarihinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin başladığı döneme kadar götürmek mümkündür. İslam'ın ilk günlerinde medrese tabiri kullanılmamıştır. O dönemde eğitim faaliyetlerinin yapıldığı mekâna "*Darü'l Kurra ve Suffa*" adı verilmiştir.

Emeviler döneminde ise büyüklerin eğitimi camilerde yürütülürken çocukların eğitimine daha çok önem verildiğinden ötürü büyük "*Küttablar*" açılmıştır.⁷¹

Abbasilerin ilk dönemlerinde de eğitim ve öğretim müesseseleri için medrese

⁶⁹ N. Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s. 171-359.

⁷⁰ Abdullah Yegin ve Abdulkadir Badıllı, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, C. II, Türdav Yayınları, 1981, s. 1201.

⁷¹ Cahid Baltacı, "Milli Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını", *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, S. 3, Haziran 1979, s. 7.

kelimesi kullanılmamıştır.⁷² Abbasiler tarafından “*Beytülhikme*” adı verilen bir nevi kütüphane ve çeviri merkezi kurulmuştur. İslam eğitim tarihi açısından önemlidir.

Karahanlılar döneminde devlet eliyle ilk medreseler kurulmuştur. Türk-İslam çizgisine sahip olan Karahanlılar medrese yapımına hız kazandırarak onları Semerkant, Buhara, Taşkent, Balasagun ve Kaşgar gibi şehirlere yayılmışlardır. Bu dönemde medreseler toplum hayatında ön plana çıkmıştır.⁷³ Karahanlılardan sonra en çok bilinen medreseler Selçuklular döneminde yapılan medreselerdir.

Selçuklular döneminde ilk medrese 1040 yılında Tuğrul Bey tarafından Nişabur’da kurulmuştur. Selçuklu Veziri Nizamülmülk tarafından 1057 yılında Bağdat’ta kurulan Nizamiye Medresesi ise İslam tarihinde daha sonra kurulacak olan medreselere teşkilat, idare, vakıf, sistem ve program yönüyle örnek olmuştur.⁷⁴ Nizamülmülk sadece Bağdat’ta sınırlı kalmamış; Merv, Herat, Basra, İsfahan, Musul, Cizre ve Rey şehirlerinde de Nizamiye Medreseleri kurulmuştur. Horasan ve Maverâünnehir bölgesi medreselerin eğitim ve öğretim kurumu olarak adınının başlangıç yeri ve dönüm noktasıdır. Selçuklular’ın eğitime katkısı ile İslam dünyasında da medrese kurma faaliyetleri hız kazanmıştır.

Eyyübiler döneminde de medrese kurma faaliyetleri devam etmiştir. Mısır, Kudüs, Suriye, Hicaz ve Yemen bölgelerinde birçok medrese kurulmuştur. Dimaşk (Şam) bölgesinde doksanın üzerinde medrese bulunduğu bildirilmektedir. Nizamülmülk’ten sonra en çok medrese kurmakla ün kazanan şahsiyetin Selahaddin Eyyübi olduğu belirtilmektedir.⁷⁵ Zengi Atabeyliği döneminde ise Halep, Hama ve Humus Bölgelerinde medrese inşa edilmiştir.

Osmanlı dönemindeki medreseler Selçuklu medreselerinin devamı olarak kabul edilmektedir. İlk Osmanlı medresesi 1330 yılında Orhan Bey tarafından kurulmuştur. Burada ilk müderris olarak Şerafüddin Davud-i Kayseri tayin edilmiştir.⁷⁶ Medreseler de eğitim müderrisler tarafından verilmiştir. Müderrisler

⁷² Mefail Hızlı, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. I, 1987, s. 274.

⁷³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, 12. Baskı, Mart 2008, s. 21.

⁷⁴ Arzu Boy, “Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. I, 2017, s. 58.

⁷⁵ Tunay Karakök, “Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı’da Medreseler: Bir Değerlendirme”, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. II, S. II, 2013.

⁷⁶ Mehmet Yetişgin ve Sevim Ceylan Dumanoglu, “Osmanlı Darülmüallimin Mektebi: Maraş

yaptıkları bu hizmetten dolayı maaş almışlardır. Medreselerde öğretim ezbere dayalı bir sistemde yapılmıştır. Dini Hukuki bilimler (Ulum-ı Aliye), Akli bilimler (Felsefe v.b) ve Alet bilimleri ders olarak verilmiştir. Öğretim dili Arapça olmakla birlikte Türkçe ve Farsça kullanılmıştır. Medreselerin tahsil süreleri XVI. yüzyılın başlarında iki yıl iken sonraki tarihlerde bu süre değişikliklere uğramıştır. Medreselerin eğitim süresi talebenin gerekli dersleri ve imtihanı vermesine bağlıdır. Dersleri ve imtihanı başarı ile sonuçlanan talebelere müderrisler tarafından icazetname verilirdi. Medreseler topluma müftü, müderris, kâtip ve devlete hizmet edecek kişiler yetiştirirdi.

Osmanlı medreselerinde ilk düzenleme Yıldırım Beyazıd döneminde yapılmıştır. II. Murat döneminde medreseler gelişmiştir. Bu dönemde Dar'ül Hadis ve Üç Şerefeli medreseler kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmed döneminde İstanbul'un fethedilmesinden sonra ilk iş olarak bu şehrin ortasında hiçbir şeyini noksan bırakmamak şartıyla büyük bir külliye vücuda getirdi; 1453 yılında İstanbul Külliyesi kuruldu.⁷⁷ Fatih bu dönem Sahn-ı Seman medreselerini kurmuştur. Yeni bir teşkilat düzeni belirlemiştir. Hasiye-i Tecrid (Yirmili), Miftah (Otuzlu), Kırklı, Hariç, Dahil ve Sahn-ı Seman olarak beş sınıfa ayırmıştır. II. Beyazıd döneminden itibaren de altmışlı medreseler yapılmıştır.⁷⁸ Kanuni döneminde Süleymaniye Medreseleri kurulmuştur. Söz konusu medresede kendi arasında İbtidai Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Muvassıla-ı Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye, Süleymaniye, Dar'ül Hadis-i Süleymaniye şeklinde sınıflara ayrılmıştır. Bu iki medrese Türk ilim hayatının önemli eğitim merkezlerinden biri olmuştur.

Kanuni döneminden başlayıp Tanzimat ilanına kadar geçen sürede medreselerde bozulmalar ve aksaklıklar meydana gelmiştir. Tanzimat dönemi ile bu problemler düzeltilmeye çalışılsa da başarılı olunamamıştır. İlim hayatının önemli bir parçası olan medreseler zamanlar işlevini yitirmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler Maarif Vekâletine devredildi. Bahsedilen kanunun

Darülmualimini", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XVI, S. IV, s. 1083.

⁷⁷ Yücel Gelişli, "On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devletinin) Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin Belge", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XXV, S. II, 2005, s. 90.

⁷⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlılarda İlim, Din ve Sosyal Müesseseler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yayınları, C.12, İstanbul 1992, s. 415.

yürürlüğe girmesinden sonra bütün medreseler kapatıldı.⁷⁹

Ayntab'da Osmanlı döneminde ve öncesinde birçok medrese kurulmuş, şehrin sosyo-kültürel hayatına canlılık kazandırmıştır. XIII. yüzyılda Eyyübi Emiri tarafından yapılan Eşrefiye medresesi Ayntab şehrindeki en eski medresedir. XIV. yüzyılda faaliyet gösteren Dulkadiyye ve Sunguriyye Medreseleri de Osmanlı dönemi öncesinde kurulmuştur. Bedreddin Aynî XV. yüzyılda şehirde on beş medresenin bulunduğunu ve birçok ilim adamının olmasından dolayı da şehre ‘‘Küçük Buhara’’ denildiğini belirtmiştir.⁸⁰ XVI. yüzyılda Medrese-i Ceride (Tahtalu), Mihaliye, Bostancı, Ebu'l Hudazade ve Yahşi Bey medreseleri kurulmuştur. Ayrıca Osmanlı döneminde kuruluş tarihi bilinen en eski medrese 1548 yılında kurulan Medrese-i Ceride'dir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde XVII. yüzyılda Ayntab'da bulunan Mihaliye, Ali Neccar, Medrese-i Ceride, Bali Paşanın Şeyh medresesi, Molla Ramazan ve Tabakhane medreselerinin varlığından bahsetmektedir.⁸¹ XVIII. yüzyılın ilk yarısında eski medreseler faaliyetlerine devam ederken yeni medreselerde kurulmuştur. Bunlar; Koca Nakıb, Sarı Hacı Ömer Ağa (Fethiye), Seyyid Ahmed Çelebi, Hacı Osman Ağa, Hüseyin Paşa, Ayşe Bacı Camî, Hüseyin Ağa ve Basmacızaade medreseleridir. XIX. yüzyılda da faaliyetlerine devam etmişlerdir. XIX. yüzyılda ise incelediğimiz dönemin sonu olan 1876 yılına kadar Ayntab'da kurulan ya da kaynaklarda adı geçen medreseler ise Çamurcu (Çamuşcu), Eyüboğlu Camî, Kozanlı Camî (el-Hac Mustafa), Kuşadiye, Osmaniye ve Nuri Mehmed Paşa (Nuriye) medreseleridir.⁸² Medreselerin büyük çoğunluğu camilerin avluları etrafına yapılmış olan tek katlı medreseler teşkil etmekteydi ancak bugün yalnız Boyacı Camînde böyle bir medresenin izi görülmektedir.⁸³ Vakıflar Genel Müdürlüğünde 2173 ve 2174 numaralı mikrofilmde kayıtlı olan iki ciltlik defterin üç yüz otuz dokuz ve üç yüz kırk beş sayfaları arasındaki fihriste göre Ayntab'da cami avlusunda yirmi bir, müstakil olarak ise on dört medrese kurulmuştur. Camî avlusunda kurulan medreseler şunlardır; Ali Neccar, Hacı Nasır, Karatarla, Darendeli Hüseyin Paşa, Alay Bey, Bekir Bey, Ahmed Çelebi, Ayşe Bacı, Ömeriye, Şeyh

⁷⁹ Mehmet İpşirli, ‘‘Medrese’’, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. XXVIII, İstanbul 2003, s. 332-333.

⁸⁰ Besim Darkot ve Hikmet Turhan Dağlıoğlu, ‘‘Ayntab’’, *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1982, s. 64-67.

⁸¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname (Anadolu, Suriye, Hicaz 1671-1672)*, C. IX, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, s. 354-355.

⁸² Özlem Muraz Budak, ‘‘Ayntab Kazası Eğitim Kurumları (1839-1876)’’, *Akademik Tarih Düşünce Dergisi*, C. V, S. 17, s. 282.

⁸³ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri* 27, TTK Yayınları, S. 90, Ankara 2006, s. 728.

Fetullah, Nuri Mehmed Paşa, İbn-i Eyüb, Alaüddeyle Bey, Kesikbaş, Ferhadiye, Şirvani, Mevlüdhane, Debbağhane ve Boyacıdır. Müstakil medreseler ise Osman, Kozanlı, Ebu'l Hudazade, Zülkadriye, Mihaliye, Hüseyin Ağa, Fethiye, Medrese-i Ceride, Küşadiye, Koca Nakıb, Abdi Ağa, Çamurcu, Bostancı ve Sunguriye'dir.⁸⁴

Ayntab medreseler yönüyle önemli bir yere sahip olan Anadolu şehirlerindendir.

1.3.3.1. Sıbyan Mektepleri

Sıbyan, Arapça da küçük erkek çocuğu anlamına gelen “*sabi*” kelimesinin çoğuludur.⁸⁵ Abbasiler devrinde “*Küttap*” adıyla anılan mektepler Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde ise “*Sıbyan mektebi*” olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yer sıbyan mektebidir. Her mahallede bulunmalarından dolayı mahalle mektebi ya da taş bina olarak inşa edildiği için taş mektep olarak da adlandırılmışlardır. Ayrıca sıbyan mektepleri darüttalim, darülilim, muallimhane ve mektebhane isimleriyle de anılmaktadır.⁸⁶ Kuruluş amacı çocuklara İslam dininin kurallarını, Kuran-ı Kerim ve okuma-yazma öğretmektir. Hatta tarih, coğrafya, güzel yazı, imla ve matematik alanlarında da eğitim verilmektedir. Çocuklar sıbyan mektebinebeş altı yaşlarında başlamaktadır.⁸⁷ Osmanlılarda eğitim dönemi çocukların ve muallimlerin katıldığı, ilahilerin söylendiği “*Âmin Alayı*” adı verilen törenle başlardı. Mektep hocaları genellikle medrese mezunu olup imamlık ve hatiplik yapmış kişilerden oluşmaktaydı. Mektep hocalarının eşleri de kız öğrencilere eğitim verebilmekteydi. Sıbyan mektepleri tek derslikten oluşmaktadır. Belli bir yönetmeliği, devletçe hazırlanmış bir programı ve öğrenim süresi bulunmamaktadır. Eğitim ve öğretim ezbere dayalı olarak yapılmaktadır. Mezun olabilmek için Kuran-ı Kerim-i en az bir kere hatim etmeleri gerekmektedir. Sıbyan mekteplerinin bir özelliği ise disiplinli bir kurum olmalarıdır kural dışı hareket eden talebeler cezalandırılmıştır.

Sıbyan mektepleri ile ilgili ilk düzenleme II. Mahmut'un 1824 tarihli “*Talim-*

⁸⁴ Alaatin Aköz, “XIX. Yüzyıl Antep Medrese Vakıfları”, *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri*, (Ed.: İsmail Altınöz), C. I, İstanbul 2014, s. 65.

⁸⁵ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Haz.: Aydın Sami Güneyçe), 16. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 948.

⁸⁶ Zülfü Demirtaş, “Osmanlı Sıbyan ve İlköğretim Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, Elazığ, s. 175.

⁸⁷ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaa, İstanbul 1977, s. 83.

i sıbyan” adlı talimatnamesi ile yapılmıştır.⁸⁸ Bu talimatname’de çocukların ergenlik çağına gelmeden önce sıbyan mekteplerine gitmeleri şart koşulmuştu. Ayrıca çocukların okula gitmeden önce işe verilmemeleri, esnafın da bu çocukları çırak almamaları gerektiği yine talimatnamede belirtilmektedir. Bu ferman ilköğretimde yapılan ilk reform niteliğindeki uygulama olarak kabul edilmektedir.⁸⁹

Sıbyan mektepleriyle ilgili Tanzimat Dönemi’nde yapılan ilk girişimlerden biri ise Nisan 1847 tarihinde çıkarılan ve kısmen uygulanabilen, “Etfâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Tâlimat”tır.⁹⁰ Bu talimat ile ilköğretim kısmen zorunlu hale getirildi. İlköğretim de önemli gelişmelerden biri 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’dir.

II. Abdülhamid Dönemi’nde ise sıbyan mekteplerinin yerine “mekatib-i ibtidaiye” tabiri kullanıldı. Günümüze kadar ulaşan bu süreçte çocuklara basit dini bilgilerin verildiği ve Kur’an öğretilen yerlerin halk arasındaki adı sıbyan mektebi olarak adlandırılması geleneğine de devam edildi.⁹¹

Ayntab’da bulunan mahallelerin cami ya da mescidinde çocukların eğitim gördüğü sıbyan mektepleri bulunmakta idi. Evliya Çelebi yazmış olduğu Seyahatname’de Ayntab’da XVII. yüzyılda yüz kırk sıbyan mektebi olduğunu ifade etmiştir.⁹² Tanzimat Dönemi’nde Ayntab kazasında geleneksel usullerde eğitim yapan otuz yedi sıbyan mektebi bulunmaktadır.⁹³

1.3.3.2. Rüşdiye Mektepleri

II. Mahmut Devri’nde, sıbyan mekteplerinin yetersiz olduğu anlaşıncı 1838 yılında bunların ıslah edilmesi amacıyla söz konusu mektepten farklı olarak sınıf-ı sani mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir.⁹⁴ Akabinde adı rüşdiye

⁸⁸ N. Atuf Kansu, *Türk Eğitim Tarihi*, Maya Akademi, Ankara 2015, s. 66.

⁸⁹ M. Ali Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İbtidai ve Rüşdiye Mekteplerinde Ahlak Eğitimi ve Öğretimi (1908-1918)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 59-60.

⁹⁰ Yıldırım Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Ayntab’ın (Gaziantep) Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1839-1876)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 165.

⁹¹ Cahit Baltacı, “Osmanlı’da Mektep”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 6-7.

⁹² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 355.

⁹³ *Salname-i Vilayet-i Haleb*, H. 1285 [1869], s. 136.

⁹⁴ A. Rıza Gönüllü, “Alanya Rüştiye Mektebi (1861-1915)”, *Erdem Dergisi*, S. 73, 2017, s. 68.

(ortaöğretim) olarak değiştirilmiştir. Bu mektebin Sultan II. Mahmutdöneminde temelleri atılmasına rağmen 1845 yılında Sultan Abdülmecid döneminde faaliyete girmiştir. 1846 yılında üç aşamalı bir eğitim sistemi kararlaştırılarak öncelikle danışma ve karar organı Meclis-i Maarif-i Umumiye ve bu meclis kararını uygulayacak Mekatib-i Umumiye nezareti kurulmuştur.⁹⁵ İlk Rüşdiye 1847 yılında İstanbul'da kurulmuştur. İlk başlarda sadece erkeklerin okuması için teşekkül eden bu mektepler, daha sonra kızların da eğitim görebilmeleri için 1858-1859 yılları arasında açılan ilk kız rüşdiyesi takip etmiştir. Bu mekteplerin muallim ihtiyacını karşılamak amacıyla da 1869-1870 yıllarında Dar'ül-Muallimat (Kız Muallim Mektebi) açılmıştır.⁹⁶ Rüşdiye Mekteplerinin süresi ilk olarak dört sene olarak belirlenmiş daha sonra altı yıla çıkarılmıştır. 1863 yılında ise beş yıl olarak belirlenmiştir. Rüşdiyeler ilk zamanlarda sadece Müslüman çocuklara eğitim verirken 1867 yılından itibaren Hristiyan çocuklarda rüşdiyelere kabul edilmiştir.⁹⁷ 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim ve öğretimin kalitesi arttırılmaya çalışılmıştır. Yeniden eğitim programları düzenlenmiştir. Din ilimleri, Osmanlıca, İmla, İnşa, Dil Bilgisi, Geometri, Güzel Yazı Yazma, Tarih, Coğrafya, Edebiyat ve Jimnastik gibi dersler bu programda yer almıştır.

1883-1884 yılları arasında eğitimde yenilik yapılarak müfredat Suriye Salnamelerine göre belirlendi. II. Meşrutiyet döneminin ise rüşdiye mekteplerinin yıkılış dönemi olarak nitelendirilir. Rüşdiyeler ıslah edilmeye çalışsa da 1913 yılı bu okulların sonu olmuş ibtidai mektebi bünyesine devredildi.⁹⁸

Ayntab'da Rüşdiye Mektebinin açılması ile modern orta öğretim uygulanmasına geçilmiştir. 1286 (1869/1870) yılında Ayntab Kaymakamı Hacı İsmail Efendi tarafından Rüşdiye mektebi yaptırılmıştır. İlk dört sınıf olarak kurulmuş ve maliye tarafından idare edildiği ifade edilmiştir. Mekteb binası olmadığı için o dönem eğitim iki yıl boyunca Ebulhüda Medresesi'nde yapılmıştır. 1288 (1871/1872) yılında ise kendi yapımı tamamlanan mekteb binasına taşınmışlardır.⁹⁹

⁹⁵ Cemil Öztürk, "Rüştiye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 35, İstanbul 2008, s. 300-301.

⁹⁶ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, C. III, İstanbul 1993, s. 65-66.

⁹⁷ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 92-93.

⁹⁸ Cemil Öztürk, "İdadi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 21, İstanbul 2000, s. 465-466.

⁹⁹ Abdurrahman İpekçi, "Antep Cumhuriyet Okulu'nun Tarihçesi", *Gaziantep Kültür Dergisi*, S. 26, Gaziantep 1960, s. 85.

İKİNCİ BÖLÜM

AYNTABLI SON DÖNEM OSMANLI İLMİYE SINIFI

2.1. Osmanlı İlmiye Sınıfı

Ulemâ tabiri; ilim sahibi, bilgin anlamına gelen âlim kelimesinin çoğuludur. Âlim, bir ilim ve fenni inceliklerine nüfuz ederek bilen demektir.¹⁰⁰ Ulemâ, Abbasi devletinden Selçuklulara, akabinde Osmanlı Devletine geçen İslam kültürü ile Türk kültürünü kaynaştıran büyük âlimlerin yetişmelerini sağlayan ilmiye sınıfı mensuplarının genel adıdır.

Osmanlı Devletinde ulemâ medrese tahsilini tamamlayarak icazet alıp, hukuk, eğitim, başlıca din hizmetlerinde ve bazı zaman da bürokraside sorumluluk üstlenmiş bazen de resmi görev almadan kendisini toplum hizmetine adanmış kimselerdir. Ulemâ gelenek ve imtiyazlarını genellikle iyi koruyan temsil ettiği hukuk ve dini formasyondan dolayı toplumun her kesiminden hürmet gören bir zümredir.¹⁰¹ Devlet ile tebaa arasında köprü konumundadır. Osmanlı Devlet felsefesinde yönetimin ayakta durabilmesi Anasır-ı Erbaa denilen dört temel unsura bağlanmıştır. Ulemâ da bu dört unsurdan biri olarak kabul edilir. En iyi yöneticiler ulemânın ilmine saygı gösterenler, onlarla beraber olup, meseleleri onlara danışarak hareket edenler olarak kabul edilmiştir.¹⁰² Devlet-i Aliye’de etkin rol oynayan ulemâ, dönemin devlet adamlarına kılavuzluk etmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin temellerinin atıldığı Osman Bey döneminden itibaren, Osmanlı padişahları ulemâya saygı gösterme konusunda titiz davranmışlardır. Devletin oluşumu aşamasında ulemâya gösterilen hürmet, Anadolu’nun diğer Beyliklerinde bulunan meşhur âlimlerin, Osmanlı Beyliği etrafında toplanmalarında ve devletin niteliğini belirlemede önemli bir etken olmuşlardır.¹⁰³ Osman Bey’in ulemâya verdiği önem Orhan Bey döneminde de devam etmiş ve ulemâ konusunda hassasiyet göstererek ulemâ sınıfından bazı âlimleri devlet kadrosundan üst mertebelere görevlendirmiştir. Bu âlimlere örnek olarak Alâeddin Paşa, Ahmed bin

¹⁰⁰ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, C. III, s. 544.

¹⁰¹ Mehmet İpşirli, “Osmanlı’da Ulemâ ve Devlet”, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet*, 19-21 Ekim 2017-Afyon, (Edl.: Hayrunnisa Alan vd.), İstanbul 2018, s. 71.

¹⁰² Hüseyin Gültekin, *İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemâsının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019, s. 33.

¹⁰³ Osman Özkul, *III. Selim Döneminde Osmanlı Ulemâsı ve Yenileşme Konusundaki Tutumları (1789-180)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 23.

Mahmud, Hacı Paşa ve Sinanüddin Yusuf Paşa ilmiye sınıfından vezirlik makamına getirilen isimler arasındadır.¹⁰⁴ Sultan II. Murad, devrin âlimleri ile sürekli istişare halindedir. Bunun nedeni; âlimlerin görüşlerinden faydalanıp, fetva çıkarttırarak toplumsal destek ve meşruiyet kazandırmaya önem vermiştir.¹⁰⁵ Fatih Sultan Mehmed döneminde fen ve din bilimleri dallarına vakıf olan âlimler topluluğunu bir araya getirerek, uzman oldukları ilim dallarını, gelecek nesillere aktarmaları için birçok medrese açmıştır. Bu medreselerin en önemlisi Sahn-ı Seman Medreseleri'dir. Akabinde Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılan Süleymaniye Medreseleri Devlet-i Aliye'nin ilmi çalışmalarını zirveye ulaştırarak külliyatlı eserlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.¹⁰⁶ Osmanlı Devleti'nde ulemâ sınıfı, temsil etmiş olduğu İslami kimliğinden dolayı hep ayrıcalıklı ve güçlü bir sınıf olarak varlığını sürdürmüşlerdir. Ulemâ devletin gelişimine yön veren manevi mimarlardır. Halil İnalçık'a göre bunlar arasında; Osman Bey'i Edebali, II. Mehmed'i Molla Gürani ile Akşemseddin, I.Selim ve Kanuni'yi Kemalpaşazade, Ebusuud, Zenbilli Ali gibi üst düzey ulemâya mensup kişiler etkilemiştir.¹⁰⁷ Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni döneminde ilmiye sınıfı ön plana çıkmıştır. II. Mahmud döneminde eğitim konuları ulemânın sorumluluk alanında olduğundan dolayı denetimi ulemâya bırakmıştır. Ayrıca Sultan Abdülmecid döneminde ulemânın yetki ve sorumlulukları arttırılmıştır.¹⁰⁸ Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid döneminde de ulemâ devlet ve toplum üzerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden yıkılış sürecine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlmiye Sınıfını en önemli unsuru olan ulemâ devletin önemli bir organıdır. Kâtip Çelebi'ye göre; ulemâ kan gibidir. Vücudun hayatı ona bağlı olduğu gibi, devlet uzuvlarına hayat veren ulemâdır.¹⁰⁹

Osmanlı'da çeşitli imtiyazlara sahip olmakla beraber bu sınıfa mensup olmak için bir takım özelliklere sahip olunması gerekmiştir. İlmiye sınıfına girebilmek için Arapça bilme şartı aranmıştır. Ayrıca ulemâ mensuplarını diğer sınıflardan ayıran

¹⁰⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda ilk Vezirlere Dair Muteleâ", *Belleten*, C. 3, S. 9, 1939, s. 101.

¹⁰⁵ Mehmet İpşirli, "Sultan II. Murad Devri İlim ve Kültür Hayatı Üzerine Değerlendirmeler", *Sultan II. Murad Devri ve Dönemi*, (Ed.: İsmail Yaşayanlar), Gaye Kitabevi, Bursa 2015, s. 129-130.

¹⁰⁶ Şüheda Günce, *Sultan III. Selim Dönemi Ulemâ-Siyaset ilişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 59-60.

¹⁰⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 115.

¹⁰⁸ Zeynep Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 424.

¹⁰⁹ Kâtip Çelebi, *Düsturu'l-Amel-i İslahi'l-Halel*, (Haz.: Ali Can), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 22-23.

birtakım haklar tanınmıştır. İşledikleri suçlar karşısında hapis veya idam cezalarına maruz kalmaksızın bu cezalardan muaf tutulmuşlardır. Ulemâ işlediği suçlar sonucunda ya azledilir ya da sürülürdü.¹¹⁰ Bunlara ilaveten ilmiye sınıfına girebilmek için belli bir yaş sınırı şartı yoktur. Tüm bu uzun yolları tamamlayan âlimler, devletin manevi bel kemiğini oluşturulmuş, hak ettikleri değeri elde etmişlerdir. Bu çalışmada da temel prensip Osmanlı ulemâsından bir kesimi anlayarak ve anarak taltif etmektedir.

İlmiye sınıfının devlette kurumsallaşması ise Şeyhülislam, Kaza Müftüleri, Müderrisler, Kadılar ve Hace-i Sultan (Padişah Hocaları) şeklindedir. Şeyhülislam İslam hukukunu en iyi bilen tecrübeli ulemâ arasından seçilirdi. Şeyhülislamlar kanun çıkarma ve hukuki düzenlemeler konusunda padişahın en büyük yardımcısıdır.¹¹¹ Kadı askerler (Kazasker) ise hukuk ve adalet teşkilatının esas unsurudur. Kadı askerlik kurumu Çandarlı Kara Halil Paşa döneminde kurulmuştur. İlmiye sınıfının en önemli görevlileri yani mihenk taşları arasında müderrisler bulunmaktadır.

İlmiye sınıfında bozulmalar XV. yüzyılda ulemânın itibar kaybetmesiyle başlamıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilmiye sınıfında yaşanan bozulmalar sebebiyle ıslah edilmeye çalışılmıştır.¹¹² XVII. yüzyılda ulemâ sınıfının siyasete karışmalarından dolayı yıpranma sürecine girmişlerdir. Siyasete karışmalarının en büyük nedeni ise dönemin devlet adamlarının ulemâ üzerinden otoritesini sağlama almaya çalışmalarından dolayı olmuştur. Bu durum ulemânın güç kazanmasına olanak tanımış ve zamanla ulemâ arasında bölünmelere yol açmıştır. Ulemâ siyasi çekişmelerin içinde kaldığından dolayı vazifelerini gerçekleştirememişlerdir.¹¹³ Bozulmalar sadece bununla sınırlı kalmamıştır. Devlet kurumlarında hediye adı altında rüşvet alınıp verildiği, ulemâ sınıfı ve devlet adamları arasında güzel bir gelenek ve yasal hale getirildiği, ulemâ'nın lüks bir yaşam içerisinde olduğu, liyakatsiz kişilere devlet kademesinde görev ve rütbe verildiği, ulemâ sözlerinin eylemlerine uymadıkları için diğer devlet hizmetinde bulunanlara da doğru örnek olmadıkları için dürüstlükten uzaklaşarak kişiliklerinden ödün verdikleri şeklindeki ifadelerde ilmiye sınıfındaki bozulmaların bir başka

¹¹⁰ Ş. Günçe, *Sultan III. Selim Dönemi...*, s. 62-63.

¹¹¹ M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Yay, Isparta 1997, s. 99-100.

¹¹² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 241.

¹¹³ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yay., C. I, İstanbul 1999, s. 247-248.

unsurudur.¹¹⁴

2.2. Ayntabl İlmîye Sınıfı Mensuplarının Biyografileri

2.2.1. Abdullah Vehbi Efendi

1299 (1881/1882) yılında Haleb vilayet'ine bağılı Kilis kazasında doğmuştur. Babası İsmail Efendi'dir. Aile Yumnizade Şöhreti ile bilinmektedir.¹¹⁵

Kilis kazasında bulunan medresede Arapça ve Farsça eğitimi almıştır. 17 Nisan 1324 (30 Nisan 1908) tarihinden 17 Mayıs 1325 (30 Mayıs 1909) tarihine kadar Kilis kazasına bağılı Azye nahiyesi niyabetinde bulunmuştur.¹¹⁶ 1326 (1910/1911) tarihinde mekteb-i kudat mualliminin ma'rifetiyle imtihanı yapılmıştır. Bu imtihanı başarılı bir şekilde tamamlayarak "meclis-i intihab-ı hükkan"dan verilen bir ehliyetname ile beşinci dereceden vekâlet memurluğuna atanmıştır.¹¹⁷

2.2.2. Abdullah Efendi (Hudazâde)

10 Cemaziyelahir 1262 (5 Haziran 1846) tarihinde Haleb Vilayet'ine bağılı Kilis kazasının Tekye Mahallesiinde doğmuştur. Tüccar sınıfından Selim Efendi'nin oğludur. 1323 (1905/1906) yılında vefat etmiştir. Babası tarafından "Hudazade" validesi tarafından "Torun Ali Efendi" adında tanınmış bir sülaleye mensuptur.

On iki yaşına kadar Kilis kazasında bulunan mahalle mektebinde eğitim görmüştür. Daha sonra Karakadı Camiî şerifinde bulunan tahsil medresesinde yerel yönetimler üzerine yirmi üç yaşına kadar Arapça ilimleri, Edebiyat ilmi ve Fünun-ı nakliye eğitimini alarak Felsefe ilminde tanınan yetkin âlimlerin rahle-i tedrisinde eğitimini tamamlayarak icazetname almıştır. Anadili Türkçeden başka Arapça ve Farsça dillerini tahsil etse de Türkçe yazıp okumaktadır.

Elli bir yaşında iken 1315 (1897/1898) yılında Kilis Bidayet Mahkemesi Azalığı'nda aylık iki yüz kuruş maaş alarak tayin olmuştur. Bidayet Mahkemesi Azalığı iki sene müddetle vazifeli olmuştur. Hizmeti süresi boyunca görevini güzel bir şekilde yerine getirmiştir. Aylık iki yüz kuruş olan maaşında görev yaptığı sürede

¹¹⁴ Kayhan Atik, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmîye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler", *Bilgi*, S. 14, 2000, s. 50.

¹¹⁵ *BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD*, 128-28-1.

¹¹⁶ *BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD*, 128-28-2.

¹¹⁷ *BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD*, 128-28-3.

bir artış ya da azalma olmamıştır. Fakat iki yüz elli kuruş sabit maaş ve harcırah almıştır.

Hizmet süresinin bitmesi ile Karakadı Camiî Şerifinde imamlık ve müderrislik hizmetini iki yüz elli kuruş maaş ile yerine getirmekte iken 1325 Muharrem (1907 Şubat) ayında Kilis kazası Müftülüğüne atanmıştır. 1326 Şaban (1908 Ağustos/Eylül) ayının başlangıcından 1326 Ramazan (1908 Eylül/Ekim) ayının sonuna kadar ilave memurluk olarak iki ay süre ile Kilis kazası vekaletinde beş yüz kuruş yarım maaşla naib vekilliği yapmıştır. 1327 (1909/1910) yılının sonlarına doğru icra buyrulan tensikat komisyonu hizmeti fetva ile sürekli kılınmıştır. Muharrem 1328 (Ocak/Şubat 1910) yılının başlangıcında dört yüz kuruş maaş ile müftü olarak Karakadı Camiî Şerifinde imamlık ve müderrislik hizmetine devam etmiştir.¹¹⁸

2.2.3. Abdullah Münib Efendi

İsmi Abdullah Mahlası Münib'tir. Yeni nüfus sayımına hazır bulunmadığından dolayı doğum tarihi gıyaben ve sehven 1261 (1844/1845) yılında yazılmasına rağmen 1271 (1854/1855) yılında Haleb vilayetine bağlı Kilis kazasında doğmuştur.¹¹⁹ Gassalızade Hattat Mustafa Efendi ile Hafize Hanım'ın oğludur. Hattat Hacezade şöhretiyle anılmaktadır. Kilis kazasında bulunan İnnablı Kütah mahallesinin 53/1 hanesine kayıtlıdır.¹²⁰ Ulemâ sınıfındandır. Uzun boylu, ela gözlü ve buğday tenlidir. Medeni durumu evlidir.

Çocukluk döneminde manevi dayısı İbrahim Efendi'nin açtığı mektepte öğrenim görmüştür. Arapça gramer bilgisine kadar eğitim almıştır. Babası Mustafa Efendi'nin medresesine giderek ulum ve fünun üzerine eğitim almıştır. Eğitimi tamamlandıktan sonra 21 Şaban 1295 (20 Ağustos 1878) tarihinde icazetname almıştır. Müderris Kaçıkzade Abdurrahman Efendi'den seraciye okumuştur. Türkçe, Arapça ve Farsça bilmektedir. Yayınlanmış bir eseri yoktur. Babası Mustafa Efendi'nin medresesinde müderrislik ve hatiplik vazifesi yapmıştır.

1311 (1893/1894) yılında Kilis müftülüğü başkâtipliğine kararlaştırılmış aidat ile tayin olmuştur. İki buçuk sene boyunca vazifesini yerine getirmiştir. Vazifesi başında

¹¹⁸ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 157-14-1.

¹¹⁹ BOA.MŞH.ŞSC.d. SAİD, 234-22-1.

¹²⁰ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 234-22-4.

iken görevinden alınarak şerr'iyye mahkemesinde vazifelendirilmiştir. Beş sene boyunca aidat miktarı ile şerr'iyye mahkemesi başkâtipliği vazifesinde bulunmuştur.¹²¹ Mazeretinden dolayı kendi isteğiyle vazifesinden çekilmiştir. Vazifesinden çekildiğine dair hiçbir belge almamıştır. Rütbe ve nişanı yoktur. Müderrislikten başka memuriyette resmi ve hususi olarak bulunmamıştır.

Kilis Debbağhane cami müderrisi Abdullah Efendi'ye 1 Şubat 1334 (1 Şubat 1918) tarihinden itibaren iki yüz kuruş müderrislik maaşı bağlanmıştır.¹²²

2.2.4. Ali Niyazi Efendi

İsmi Ali mahlası Niyazi'dir. Esnaf sınıfından Baba lakaplı Ali Bey ile Asiye Hanım'ın oğludur. 21 Zilhicce 1296 (6 Aralık 1879) tarihinde Haleb Vilayeti'ne bağlı Ayntab Kazası'nın Fareli Bölüğü Mahallesinde doğmuştur.¹²³

Ayntab Sıbyan Mektebinde eğitimini tamamlamıştır. Eğitimine 6 Şevval 1303 (8 Temmuz 1886) tarihinde Ayntab Rüşdiye Mektebinde devam etmiştir. Söz konusu mektebde ulum ve fünun eğitimini tamamladıktan sonra 25 Zilkade 1307 (13 Temmuz 1890) tarihinde şهادetname almıştır. Akabinde Minhaliye medresesi ulemâsından Bayramzade El-Hac Abdullah Edip Efendi'den eğitim alarak tamamlamıştır. 5 Cemaziyelevvel 1329 (5 Mayıs 1911) tarihinde icazetname almıştır. 1325 (1909/1910) yılında Haleb Maarif Meclisi heyeti tarafından açılan ibtidai mektebi muallimliği imtihanına girerek 19 Zilhicce 1327 (1 Ocak 1910) tarihinde ehliyetname almıştır.

Ayntab Şerr'iyye Mahkemesinde beş ay staj gördükten sonra 14 Teşrinievvel 1325 (27 Ekim 1909) tarihinde Ayntab Ahmed Çelebi İbtidai Mektebi muallimliği görevine aylık yüz seksen kuruş maaşla tayin olmuştur. 1 Teşrinisani 1325 (14 Kasım 1909) tarihinde çalışmaya başlamıştır. 17 Ağustos 1327 (30 Ağustos 1911) tarihine kadar verilen vazifesine en iyi şekilde yapmıştır. Sonrasında sınava girerek Ayntab Şerr'iyye Mahkemesi kâtipliğine üç yüz kuruş maaşla atanmıştır.

¹²¹ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 234-22-2.

¹²² BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 234-22-5.

¹²³ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-10-1.

Tablo-4: Ali Niyazi Efendi'nin İmtihan Sonuç Belgesi

Yekûn	Fera'iz	Kassam	Zabt-ı da'va	İ'lam-ı Şer'i	Kitabet-i resmiye	Esami-i Talibin
03	0	0	3	0	0	Dedezade Süleyman Efendi Evvelce verdiği evrakta fera'iz meselesini hal edememiş iken ahiren tebdil etmiştir.
24	10	4	3	3	4	Kara Mollazade Ahmed Efendi
38	10	7	9	8	4	Damad Salih Efendizade 'Abdulhamid Efendi)
39	10	9	7	7	6	'Ali Babazade 'Ali Efendi
37	10	6	6	7	4	Göceklizade Mahmud Efendi
23	10	6	3	0	4	Da'izade 'Ömer Efendi
0	0	0	0	0	0	Sa'id Ağazade Mustafa Efendi İmtihana gelmemiştir.

Kaynak: BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-10-3.

Tablo-4'e göre; imtihanı başarılı bir şekilde tamamlayarak 17Ağustos 1327 (30 Ağustos 1911) tarihinde Ayntab Şerr'iyye Mahkemesi kâtipliğine atanmıştır.

Tablo-5: Ali Niyazi Efendi'nin Rüşdiye Mektebi Şehadetnamesi

Arapça	Farsça	Hesap	Coğrafya	Tarih	Fransızca	İnşa	Rik'a	Geometri	Mecmu
10	10	9	9	10	7	9	10	9	83

Kaynak: BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-10-4.

Tablo-5'e göre; Ayntab kazası Rüşdiye mektebi dördüncü sene talebesi olan Ali Niyazi Efendi Rüşdiye mektebinde şart konulan eğitimlerini tamalayarak 25 Zilkade 1307 (13 Temmuz 1890) tarihinde şehadetname almaya hak kazanmıştır.

Tablo-6: Ali Niyazi Efendi'nin Halep Maarif Meclisi Tarafından Yapılan İmtihan Sonuç Belgesi

Kuran-ı Kerim	10	Tarih-i İslam ve Osmani	8
Tecvid-i Şerif	10	Kava'id-i Osmaniye	9
Ulum-u Diniye	10	Kıra'at-ı Türkiye	10
Hisab	7	İmla	10
Ma'lumat-ı Medeniye	9	Cografya-yı Umumi-i Osmani	8
Ahlak	9	Yekûn	100
Derecesi			Aliyyü'l-A'la

Kaynak: BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-10-4.

1325 (1909/1910) yılında Halep Ma'arif Meclisi heyeti tarafından yapılan ibtidai mektebi muallimliği sınav girmiştir. Sınav sonucu neticesinde Aliyyü'l-A'la derecesini alarak 19 Zilhicce 1327 (1 Ocak 1910) tarihinde muallimlik hizmetini yapabileceği hususundaki ehliyetnameyi almaya hak kazanmıştır.

2.2.5. Hüseyin Efendi (Ağa)

Mehmed Efendi ile Emine Hanım'ın oğludur. Molla Mehmed oğlu şöhretiyle anılmaktadır. 3 Şevval 1271 (19 Haziran 1855) tarihinde Halep vilayetine bağlı Ayntab kazasında doğmuştur.¹²⁴ Medeni durumu evlidir.¹²⁵

Çocukluğunda gayr-i resmi mekteplerde okumuştur. Türkçe dilinde okuyup yazmaktadır. Arapça dilini konuşmaya dair bilgisi vardır.

1288 (1871/1872) yılında yüz yirmi kuruş maaşla Halep vilayeti süvari zabtiyeliğine atanmıştır. 1292 (1875/1876) yılına kadar görevine devam etmiştir. Aynı yıl içerisinde Kars muharebesine gitmiştir. Muharebede on dört ay kaldıktan sonra vazifesine tekrar dönerek 1300 (1882/1883) yılına kadar süvari zabtiyeliği görevine devam etmiştir.¹²⁶ 1300 (1882/1883) yılında memuriyetinden ayrılarak Mustafa Paşa'nın himayesinde çalışmaya başlamıştır.

1314 (1896/1897) yılında Ayntab Şerr'iyye Mahkemesi dairesinde aylık altmış beş kuruş aidattan alınarak mübaşir olarak atanmıştır. 1327 (1909/1910) yılında kadro dışında kalarak memuriyetten ayrılmıştır.

2.2.6. İbrahim Hakkı Efendi

İsmi İbrahim Mahlası Hakkı'dır. 5 Şaban 1304 (29 Nisan 1887) tarihinde Adana vilayetine bağlı İslahiye kazasının Hanağzı karyesinde doğmuştur.¹²⁷ Süvari Jandarma Onbaşı Hacı Ukkaş Ağa ve Zeyneb Hanım'ın oğludur. Orta boylu, ela gözlü ve buğday tenlidir. Medeni durumu bekârdır. Bilinen bir sülaleye mensup değildir. Adana vilayetinin İslahiye kazasının 39/1 hanesine kayıtlıdır.

İslahiye kazasında bulunan mahalle mektebinde Türkçe, Arapça ilimlerinden; sarf ve nahiv, Farsça ilmine dair Tuhfe-i Vehbi¹²⁸ ve Gülistan okumuştur. Türkçe okuyup yazmaktadır. Herhangi bir yayınlanmış eseri yoktur. Rütbe ve nişanı bulunmamaktadır.

¹²⁴ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 131-21-1.

¹²⁵ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 131-21-4.

¹²⁶ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 131-21-2.

¹²⁷ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 76-3-1.

¹²⁸ Tuhfe-i Vehbi; Sünbülzade Vehbi tarafından yazılmıştır. 1197 (1783) senesinde öğrencileri olan Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın iki oğlu için kaleme alınması, değişik vezinlerde elli sekiz kıtadan oluşan Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Medreselerde ve rüşdiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. <http://islamansiklopedisi.org.tr/sunbulzade-vehbi>, E.T.: 30/08/2020, 19:00.

3 Nisan 1319 (16 Nisan 1903) tarihinde tahrirat kaleminde mülazım olarak göreve başlamıştır. 21 Kanunisani 1320(3 Şubat 1905) tarihinde seksen kuruş maaş ile vekâleten İslahiye Tahrirat Kâtipliği'ne atanmıştır. Üç ay on gün süren vekâlet görevini yerine getirdikten sonra yarım maaş almıştır. Asaletinin gelmesi üzerine 1 Nisan 1322 (14 Nisan 1906) tarihinde aidaatla İslahiye Şerr'iyye Mahkemesi kâtipliğine atanmıştır. Buradaki görevi bir sene beş ay yirmi beş gün sürmüştür. Görevini yerine getirdikten sonra yüz altmış kuruş maaşla İslahiye Tahrirat Kâtipliğine asaleten atanmıştır. Ataması yapıldığından dolayı 25 Eylül 1323 (8 Ekim 1907) tarihinde görevinden ayrılmıştır. 1 Teşrinievvel 1323 (14 Ekim 1907) tarihinde kaza-i mezkûrda tahrirat kâtipliği görevine başlamıştır. Bir sene yirmi dokuz gün Tahrirat Kâtipliği vazifesini yerine getirdikten sonra aynı maaşla Hassa Tahrirat Kâtipliği'ne geçmiştir. 13 Teşrinisani 1324 (26 Kasım 1908) tarihinde Hassa tahrirat kâtipliği görevine başlamıştır. Burada sekiz ay iki gün sürede görevine yerine getirmiştir. Daha sonra üç yüz elli kuruş maaşla İslahiye Şerr'iyye Mahkemesi başkâtipliğine atanmasından dolayı Hassa Tahrirat Kâtipliği görevinden istifa etmiştir.¹²⁹ 27 Temmuz 1325 (9 Ağustos 1909) tarihinde İslahiye Şeriye Mahkemesi başkâtipliği görevine başlamıştır.

Kâtiplik görevini vekâleten ve asaleten toplam on altı ay sekiz gün hizmet etmiştir. Hizmet ettiği süre boyunca toplam aldığı maaş iki bin üç yüz otuz beş kuruştur. Görevini güzel bir şekilde yerine getirmiştir.

2.2.7. İshak Efendi

İshak Efendi 1286 (1869) yılında Halep vilayetine bağlı Ayntab kazasında doğdu. Mehmed Besim Efendi ve Hadice Hanım'ın oğludur. Orta boylu, ela gözlü, buğday tenlidir.¹³⁰ Medeni durumu evlidir. Okuma-yazma bilmemektedir.¹³¹ Anadili Türkçedir.

Babası Mehmed Besim Efendi Ayntab Şerr'iyye Mahkemesi'nde mübaşir olarak hizmet etmiştir. Babasının vefatına müteakiben İshak Efendi 1316 (1898) yılında Ayntab Şerr'iyye Mahkemesi'ne mübaşir olarak atanmıştır.¹³² Şerr'iyye Mahkemesinde elde ettiği kazanç beş kişi ile paylaşıldığından aldığı maaş miktarı net

¹²⁹ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 76-3-3.

¹³⁰ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-14-3.

¹³¹ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-14-1.

¹³² BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-14-2.

olarak bilinmemektedir. 1 Nisan 1326 (14 Nisan 1910) tarihine kadar mübaşir olarak hizmetine devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Kaza ve Şerr'iyye Mahkemeleri'nde mübaşir olarak yetinilmeyeceğinden gelen emir üzerine memuriyeti kaldırılmıştır. Ayntab tensikat komisyonu kararıyla mahkeme odacılığına tayin edilmiştir. Altmış kuruş maaşla hizmetini yerine getirmiştir. Maaşını her ayın sonunda Ayntab mal sandığından almıştır. Hizmetini layıkla yerine getirmiştir. Hizmet süresi boyunca herhangi bir usulsüzlük göstermemiş hakkında bir şikâyet olmamış, mahkemeye alınmamış ve bir cezaya tabi tutulmamıştır.

2.2.8. Mehmed Arif Efendi

İsmi Mehmet Arif mahlası Hikmet'tir. 2 Ramazan 1287 (26 Kasım 1870) tarihinde Halep vilayetine bağlı Ayntab kazasında doğmuştur. Ulemâdan Hacı Arif Efendi ile Emine Hanım'ın oğludur. Babası 22 Rebiulahir 1322 (6 Temmuz 1904) tarihinde vefat etmiştir. Aile Bulaşıkzade şöhretiyle bilinmektedir. Uzun boylu, ela gözlü, buğday tenli ve evlidir. Müderris sınıfındandır. Halep vilayetine bağlı Ayntab kazasının Gülistan Mahallesi 99/1 mesken adresinde ikamet etmekte olduğu kayıtlıdır.

Tahsil hayatına altı yaşında iken mahalle mektebinde başlamıştır. Bahsedilen mektepte Kuran-ı Kerim'i hatim ettikten sonra Ayntab'da bulunan rüşdiye mektebine geçerek eğitime devam etmiştir. Arapça, sarf, nahiv, mantık, tarih, coğrafya ve geometri dersleri üzerine eğitim alarak az derecede de Fransızca öğrenmiştir. İmtihanlardan yüksek not alarak başarılı olduğundan dolayı 5 Zilkade 1325(14 Temmuz 1888) tarihinde birincilikle şهادetname almaya hak kazanmıştır. Bayramzade Hacı Abdullah Edip Efendi'den eğitim almaya devam etmiştir. Ayntab'da bulunan Fethiye ve Zülkadriye Medreseleri'nde ikamet etmeye başlamıştır. Bu medreselerde dini ve edebi ilimler ile felsefe üzerine eğitimler almıştır. Recep 1316 (Kasım/Aralık 1898) yılında İslam miras hukuku üzerine eğitim görmüştür. 16 Şaban 1321 (7 Kasım 1903) tarihinde aldığı eğitimlerden dolayı icazetname almıştır. 1317 (1899/1900) yılının ilk aylarından 1324 (1906/1907) yılının başlangıcına kadar ücret karşılığı almadan ve 1324 (1906/1907) senesinden itibaren altmış kuruş maaş alarak ilim ve fen üzerine eğitim vermiştir. Kaleme aldığı veya yayınlanmış herhangi bir eseri yoktur.

15 Temmuz 1330 (28 Temmuz 1914) tarihinde Ayntab Müftülüğü'ne tayin

edilmiştir. 25 Temmuz 1330 (7 Ağustos 1914) tarihinde işe başlamıştır. Aylık dört yüz kuruş müftülük maaşı almıştır. Daha sonradan tensikat komisyonu kararıyla yaklaşık beş altı ay sonra elli kuruş maaşından düşürülerek üç yüz elli kuruş maaş olarak hizmet etmiştir. 3 Rabiulevvel 1338 (26 Kasım 1919) tarihinde Haleb tensikat komisyonu tarafından uygun görülerek Ayntab Eytam Müdürlüğüne atanmıştır. Maarif ve evkaf komisyonu azalıklarında bulunmuştur.¹³³

2.2.9. Mehmed Hayreddin Efendi

İsmi Mehmed Mahlası Hayreddin'dir. 5 Muharrem 1285 (28 Nisan 1868) tarihinde Kilis kazasının Akcirun Mahallesinde doğmuştur. Babası Gecegörmezzade Hacı Osman Efendi'dir.

Tahsil hayatı Antakya kasabasının Kuseyr nahiyesinde başlamıştır. Hacı Osman Efendi'den Arapça ve dini ilimler üzerine eğitim almıştır. Daha sonra Antakya'da bulunan Habib-i Neccar Medresesi Müderrisi Hacı Ali Efendi'den sekiz sene boyunca meal, kelam ve tefsir derslerini almıştır. Müderris Kürt Şeyh Hüseyin Efendi'den dört buçuk sene İlm-i usul ve kelam derslerini almıştır. Hacı Ali Efendi tarafından 14 Zilhicce 1313 (27 Mayıs 1896) tarihinde icazet verilmiştir. İlim yaymak ve uygun bir yerleşim yeri bulmak için seyahata çıkmıştır. İskenderun'a gelerek kasaba ve köylerde ilimden yoksun hatta dini sorumlulukları öğretecek kimse bulunmadığından dolayı yerleşmiştir. Burada talebe toplayarak medrese inşası için çalışmalarda bulunmuştur. Halkın yardımı, öğrencilerin çalışmaları ve gayretleriyle bir cami ile on sekiz odayı içeren bir daire inşa ettirmiştir. Maaş olarak müderrislik, imamlık, vaaz ve nasihat verme hizmetlerinde bulunmuştur. Halkı cehaletten kurtarmak, yasakları öğretmek ve İslam dini hakkında bilgiler vererek çalışmalarda bulunmuştur. Köylüleri teşvik ederek dört cami yapımına vesile olmuştur. Talebesi yüz kişiye kadar ulaşmıştır. Askeri kura imtihanında yirmi beş talebesi ispat-ı ehliyet almıştır. Talebesi Mehmed Hamdi Efendi'ye çalışmalarından ve gayretlerinden dolayı 2 Zilhicce 1327 (15 Aralık 1909) tarihinde icazet vermiştir. Yetenekli olan talebeleri her yerde vaaz ve nasihat vererek halka din hizmetlerini öğretmişlerdir. Kasaba'nın her türlü imaret işlerinde çalışmıştır. Müslüman ve gayri müslim fertlere İslam'ın öngördüğü yönetim ve yaşayış hakkında bilgilendirme yapmıştır. Ve bu fertlere vaaz ve nasihatlar vererek muhabbet ve sevgi ortamı oluşturmuştur.

¹³³ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 157-7-1; 157-7-2; 157-7-4; 157-7-5; 157-7-6; 157-7-7; 157-8-11.

Çalışmalarından dolayı her kesimin ferdi memnun kalmıştır. Türkçe ve Arapça okuyup yazmaktadır.

3 Rabiulevvel 1327 (25 Mart 1909) tarihinde İskenderun müftülüğüne atanmıştır. Daha sonra dört yüz kuruş maaş alarak görevlendirilmiştir. 1 Kanunsani 1325 (14 Ocak 1910) tarihinde maaş almaya başlamıştır.

Mehmed Hayreddin Efendi İskenderun Müftüsü olarak görev yapmaktayken bir kısım ahali tarafından şikâyet edilmiştir. Şikâyet dilekçelerine ve çekilen telgraf kayıtları incelendiğinde hakkında rüşvet, yolsuzluk, ayrımcılık, haksız kazanç elde etme, halkı galyana getirme ve resmi dairelere müdahale etmek gibi benzeri suçlardan sorumlu tutulmuştur. Bu suçlamalardan dolayı 17 Haziran 1328 (30 Haziran 1912) tarihinde işinden azledilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda hakkında iddia edilen suçların gerçeği yansıtmadığı, iftira atıldığı ve görevini layıkıyla yaptığı anlaşılmıştır. Bunun sonucunda 17 Kanunsani 1328 (30 Ocak 1913) tarihinde görevine tekrar iade edilmiştir.¹³⁴

2.2.10. Mehmed Nizameddin Efendi

1 Şevval 1269 (8 Temmuz 1853) tarihinde Haleb vilayetine bağlı Ayntab kazasında doğmuştur. Şeyh Mehmed Baha'üddin Efendi ile Halime Hanım'ın oğludur. Müftizade şöhretiyle bilinmektedir Babası Ayntab'da doğmuştur. 21 Haziran 1289 (3 Temmuz 1873) tarihinde Ayntab müftüsü olarak görevlendirilmiştir. 13 Ramazan 1297 (19 Ağustos 1880) tarihinde İzmir mevleviyetine özel görevlendirme ile tayin edilmiştir. 23 Şevval 1304 (15 Temmuz 1887) tarihinde yetmiş beş yaşında iken vefat etmiştir.¹³⁵ Kendisinin de mürid olarak mensup olduğu Şeyhcan Mahallesinde bulunan Uşşaki Köse Mehmed Paşa Dergâhı'nda defnedilmiştir. Müftizade şöhretiyle bilinmektedir. Uzun boylu, ela gözlü, beyaz tenli ve sol yanağında cıban bulunmaktadır.

Çocukluk döneminde Ayntab'da bulunan Hüseyin Ağa Medresesinde eğitim hayatı başlamıştır. Babası Şeyh Mehmed Baha'üddin Efendi söz konusu medresede ömrünün sonuna kadar ders vermiştir. Ayrıca babasından tefsir ve hadis ilimleri üzerine ders alarak eğitime devam etmiştir. Mezuniyetine az bir zaman kala

¹³⁴ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 157-8-1; 157-8-9/2; 157-8-60; 157-8-64.

¹³⁵ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-17-1.

babasının vefat etmesi üzerine icazet alamamıştır.¹³⁶ Babasının vefatından dolayı Hüseyin Ağa Medresesinde ve Koca Nakıb Medresesinde halen eğitim veren faziletli el-Hac ‘Ali Efendi Mersini Hoca’dan da eğitiminin geri kalan kısmını alarak tamamlamıştır. Türkçe, Arapça, Farsça ve Çağatayca konuşmaktadır. Türkçe, Farsça ve Çağatayca yazmaktadır. Arapçaya aşinadır.

Ayntab Şerr’iyye mahkemesi başkâtipliğinde hizmetli bulunan Ayntab ulemâsından Abbaszade Hafız Mehmed Hilmi Efendi 1306 (1890/1891) yılında vefat etmiştir. Vefatından dolayı ikinci kâtiplik hizmetinde bulunan Mehmed Zühdü Efendi’nin rütbesi yükseltilerek başkâtipliğe ataması yapılmıştır. Bu durum hasebiyle uygun birinin ikinci kâtipliğe atanması gerekmektedir. Aynı tarihte Ayntab’da vekil olarak bulunan Ahmed Şakir Efendi’nin görüşü uygun görülerek otuz yedi yaşında iken ikinci kâtipliğe ataması yapılmıştır.¹³⁷ 18 Kanunsani 1325 (31 Ocak 1910) tarihinde Haleb vilayetine bağlı tensikat komisyonu tarafından uygun görülmüştür. İki yüz elli kuruş maaş almıştır. Maaşı her ayın sonunda Ayntab mal sandığından tarafından verilmiştir. Yirmi sene boyunca aralıksız ikinci kâtiplik hizmetine devam etmiştir. Hizmet süresi boyunca görevini güzel bir şekilde yerine getirmiştir.

2.2.11. Mehmed Said Efendi

İsmi Mehmed mahlası Said’dir. 25 Nisan 1293 (7 Mayıs 1877) tarihinde Haleb vilayetine bağlı Kilis kazasının Kara Ali Mahallesinde doğmuştur. Mehmed Efendi ve Zehra Hanım’ın oğludur. Aile Çaylakzade şöhretiyle bilinmektedir. Orta boylu, ela gözlü ve esmer tenlidir. Medeni durumu evlidir.

1300 (1884/1885) yılında Ağcurun İbtidai Mektebinde sıbyanlara özel verilen eğitimin şartlı olan fenlerini tahsil ederek Kesikminare medresesine nakil olmuştur. Kendisine tahsis edilen hücre-i mahsusa da 1308 (1892/1893) yılından 12 Muharrem 1325 (25 Şubat 1907) tarihine kadar sarf, nahiv, mantık, meani, fıkıh, feraiz ve hadis ilimi kitaplarını ikmal-i tahsil ederek iktiza eden bir parça icazetname elde ederek bahsedilen dersleri okumuştur.¹³⁸

4 Nisan 1327 (17 Nisan 1911) tarihinde İslahiye Müderrisliğine

¹³⁶ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-17-2.

¹³⁷ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-17-3.

¹³⁸ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 76-11-1.

görevlendirilerek işe başlamıştır.¹³⁹Hidmet-i Devlet'te ve Hidemat-ı Hususiye de maaşlı ve maaşsız bir hizmette ve memuriyette bulunmamıştır.

5 Nisan 1327 (18 Nisan 1911) tarihinde icazetname almıştır.¹⁴⁰9 Recep 1332 (3 Haziran 1914) tarihinde vefat etmiştir.¹⁴¹

2.2.12. Mehmed Tevfik Efendi

İsmi Mehmed mahlası Tevfik'tir. 2 Şevval 1298 (28 Ağustos 1881) Adana vilayetine bağlı İslahiye kazasının İdilli Karyesinde doğmuştur.¹⁴² Hacı Bekir Ağa ve Güllü Hanım'ın oğludur. Babası ulemâ olmayıp toprak ağası olan çiftçidir. Abdülgaflar şöhretiyle bilinmektedir. Bilinen bir sülaleye mensup değildir. Medeni durumu evlidir. Adana vilayetinin İslahiye kazasına bağlı İdilli Karyesinde 88/2 mesken adresinde ikamet etmekte olduğu kayıtlıdır.¹⁴³

Tahsil hayatına yedi yaşında iken Cebel-i Bereket sancağında bulunan sıbyan mektebinde başlamıştır. Burada iki sene eğitim gördükten sonra Halep vilayetine bağlı Kilis kazasında bulunan Kesikminare Camî Medresesinde Hocasade Ahmed Akif Efendi'den ders almaya başlamıştır. 1 Zilhicce 1327 (14 Aralık 1909) tarihine kadar toplam on altı yıl boyunca sarf, nahiv, mantık ve mana gibi ilimlerin eğitimini almıştır. İlm'i Usul Risalesi ve Farsça yazılan Gülistan¹⁴⁴, Baharistan¹⁴⁵, Bostan¹⁴⁶ ve Hafız Şirazi kitaplarını okumuştur. Mesnevi'nin ise bir kısmını okuduktan sonra 15 Ağustos 1325 (28 Ağustos 1909) tarihinde icazetname alarak mezun olmuştur.

¹³⁹ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 76-11-3.

¹⁴⁰ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 76-11-2.

¹⁴¹ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 76-11-4.

¹⁴² BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 59-4-1.

¹⁴³ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 59-4-2.

¹⁴⁴ Gülistan; Sa'di Şirazi'nin ünlü Farsça eseridir. Salgurlu hanedanından Ebu Bekir b. Sa'd b. Zengi adına 656 (1258) senesinde kaleme alınmıştır. Münacat, na't ve yazılış sebebini anlatan bir önsözden sonra padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlakını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet adabını konu alan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. <http://islamansiklopedisi.org.tr/gulistan>, E.T.: 30/08/2020, 19:00

¹⁴⁵ Baharistan; Abdurrahman Cami'nin yazdığı Farsça ahlaki ve edebi eserdir. Sekiz bölüm ve bir hatimeden meydana gelir. Bu sekiz bölümde sırasıyla ünlü sufilerin çeşitli konulardaki düşünce, söz ve davranışlarına, töneticilerde bulunması gereken adalet ve insaf duygularına, cömertlik ve cömert kişilerin hallerine, aşk ve âşıklarına vasıflarına, latife ve nüktelere, şiir ve şairlere, hayvan ağzından anlatılan hikâyelere ve onlardan alınması gerekli olan derslere yer verilir. Eğitici, öğretici ve eğlendirici özellikler taşıyan Baharistan Osmanlı döneminde çok okunan birkaç Farsça eserden biridir. <http://islamansiklopedisi.org.tr/baharistan>, E.T.: 30/08/2020, 19:00

¹⁴⁶ Bostan; Şadi Şirazi tarafından yazılmıştır. Kahramanlık şiirlerinin yazıldığı mütekârib bahrinde kaleme alınan eser bir mukaddime ve on bölüm (bab) halinde tertip edilmiştir. Adalet, ihsan, aşk, tevazu, rızâ, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münâcât ve hatm-i kitâb başlıklarını taşıyan bölümler birçok hikâyeden meydana gelir. Farsça öğretiminde başvuru temel eserlerden biridir. <http://islamansiklopedisi.org.tr/bostan—sadi-sirazi>, E.T.: 30/08/2020, 19:00

Mezun olduğu yıl olan 1325 (1909/1910) senesinde Haleb'te toplanan bir imtihan komisyonunun karşısına çıkarak başarı göstermiş ve 29 Ağustos 1325 (11 Eylül 1909) tarihinde ilim ehliyeti mazbatasını almıştır. Arapça ve Farsça'ya aşinadır. Aynı zamanda Arapça ve Türkçe okuma yazma bilmektedir. Herhangi bir eser te'lif etmemiştir.

Yirmi sekiz yaşında iken 10 Recep 1328 (18 Temmuz 1910) tarihinde dört yüz kuruş maaş karşılığında İslahiye Kazası Müftülüğüne atanmıştır. Bulunduğu görev ve memuriyette herhangi bir usulsüzlük göstermemiş, hakkında herhangi bir şikâyet olmamış, muhakemeye alınmamış ve herhangi bir cezaya tabi tutulmamıştır. Bunun yanı sıra rütbe ve nişanı da yoktur.

16 Haziran 1329 (29 Haziran 1913) tarihinde Mehmed Tevfik Efendi'nin vefat ettiği vilayetin 22 Teşrinievvel 1329 (4 Kasım 1913) tarihli ve 36316 numaralı tahrirattan anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

2.2.13. Mehmed Tevfik Efendi (Kilisli)

Mehmed Tevfik Efendi'nin Tercüme-i Hal dosyası ve Tezkiresi olmadığından dolayı nüfus bilgileri, aile ve eğitim hayatı hakkında bir bilgi verilememiştir. 18 Şubat 1335 (18 Şubat 1919) tarihinde kendi imzasıyla tasdik olunan görev yerlerini, verilmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca dosyasında kendisi Kilisli olarak tabir edilmektedir.

Mantık Müderrisi Mehmed Tevfik Efendi 1317(1901/1902) yılında Maarif nezaretine bağlı Mercan Mekteb-i Sultanisinde 1400 kuruş maaş ile muallimlik görevine başlamıştır. 1322 (1906/1907) yılında Maarif nezaretine bağlı Mercan Mekteb-i Sultanisinde 800 kuruş maaş ile dersi'amlık görevini sürdürmüştür. 1334 (1918) yılında Meşihat-ı 'ulya nezaretine bağlı Sahn Medresesinde mantık müderrisliği görevinde bulunmuştur. 1335 (1919) yılında Evkaf nezaretine bağlı Tophanede Nusretiye Camî'sinde 1400 kuruş maaşla Şifa-ı Şerif Müderrisliği görevinde bulunmuştur.

2.2.14. Mehmed Zühdü Efendi

İsmi Mehmed Mahlası Zühdü'dür. Haleb vilayetine bağlı Ayntab kazasının İbn Şeker mahallesinde 1260(1844/1845) yılında doğmuştur. Hamza Efendi ve Aişe

¹⁴⁷ BOA.MŞH.ŞSC.d. SAİD, 59-4-10.

¹⁴⁸ BOA.MŞH.ŞSC.d. SAİD, 254-49-1.

Hanım'ın oğludur. Babası bezzaz sınıfından olup 1285 (1870/1869) yılında vefat etmiştir. 1287(1870/1871) yılında İbn-i Şeker Mahallesinden taşınarak Seng-i Nakkaş Mahallesine yerleşmişlerdir. Ayntab kazasında bulunan Seng-i Nakkaş Mahallesinin 8/1 hanesine kayıtlıdır. Orta boylu, ela gözlü, buğday tenli ve evlidir.

Çocukluk döneminde Ayntab'da bulunan ibtidai mektebinde eğitim hayatı başlamıştır. Kuran-ı Kerim'i hatim ettikten sonra din ilimleri, inşa, subha ve tuhfe'yi okuyarak sarf ile nahiv üzerine eğitim almıştır. Akabinde Hüseyin Ağa medresesinde bulunan hücrelerden birine girmiştir. Diğer medrese talebeleri gibi müderris eski Müftü Şeyh Mehmed Baha'üddin Efendi ve Nakib medresesi müderrisi Hoca Seyyid Mehmed Efendi'den eğitim görmüştür. Ulum-ı aliye ve aliye'den; fıkıh, mantık, adab, farsça, ulum-ı fesahat, ar'uz, isti'are, fıkıh metodolojisi, din metodolojisi, islam miras hukuku, hesap ilimleri, hadis ve tefsir derslerini almıştır.

1285 (1868/1869) yılında Ayntab Şerr'iyye mahkemesi ikinci kâtipliğine atanmıştır. Zilhicce 1306 (Temmuz/Ağustos 1889) senesinde rütbesi yükseltilerek başkâtipliğe atanmıştır. 1285 (1868/1869) yılından 4 Safer 1328(15 Şubat 1910) tarihine kadar kırk senelik bir sürede devlet hizmetinde bulunmuştur. Bu süre zarfında söz konusukâtipliğin vesikalar bölümünde yer almıştır.

Mart 1325 (Mart/Nisan 1909) yılından 1325 (1910)yılıının Şubat(Şubat/Mart) ayının sonuna kadar geçen bir yıllık sürede Ayntab Şerr'iyye Mahkemesinde görevli bulunankâtip ve hizmetlilere toplam yirmi bin küsür bir maaş tahsis edilmiştir. Bu maaş çalışanlar arasında paylaştırılmış ve kendisine aylık altı yüz seksen üç kuruşluk bir hisse düşmüştür. Şubat 1325 (Şubat/Mart 1910) yılının başlangıcından itibaren altmış beş yaşını doldurduğundan dolayı tensik komisyonu tarafından emekliliğe sevk edilerek kadro dışında çıkarılmıştır. Hizmet süresi boyunca herhangi bir usulsüzlük göstermemiş hakkında bir şikâyet olmamış, mahkemeye alınmamış ve bir cezaya tabi tutulmamıştır. İkinci kâtipliğe giriş tarihinden kadro dışına çıkarıldığı tarihe kadar memuriyetten ayrılmamıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁹ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-12-1; 130-12-2; 130-12-3; 130-12-4; 130-12-5; 130-12-6; 130-12-7; 130-12-8; 130-12-9; 130-12-10; 130-12-11.

Tablo-7: Mehmet Zühdü Efendi'nin hizmet süresi ve gelirini gösterir cetvel

Ayıntâb Şerr'iyye Mahkemesi Başkâtibi olub hîn-i tensikâtda yaşının altmış beşi geçmesinden dolayı kadro dışına çıkarılan Mehmed Zühdü Efendi'nin hizmet süresi ve aidat miktarını gösterir cetveldir.

İcmâl-i Yekûn Me'hûzâtı		Vâridât-ı Hazîneden Me'hûzâtı		Vâridât-ı Müteferrikadan Me'hûzâtı		Mâliye Hesâbıyla Senesi	Düşünce ler
Kuruş	Pâre	Kuruş	Pâre	Kuruş	Pâre		
2000		1150		850		1285	
2200		1275		925		1286	
2400		1355		1045		1287	
2600		1480		1120		1288	
2800		1610		1190		1289	
2900		1555		1345		1290	
3000		1600		1400		1291	
3000		1750		1250		1292	
2800		1410		1390		1393	
2700		1500		1200		1294	
2800		1400		1400		1295	
2900		1360		1540		1296	
3000		1695		1305		1297	
3000		1540		1460		1298	
2950		1675		1275		1299	
3000		1500		1500		1300	
2800		1700		1100		1301	
2500		1300		1200		1302	
2610		1462		1148		1303	
2700		1400		1300		1304	
2800		1500		1300		1305	
8163	05	5042	05	3121		1306	
5702		3460		2242		1307	
4362	15	2308	15	2054		1308	
4152	30	2234	30	1918		1309	
4832	05	4257	05	2575		1310	
4715	35	2599	35	2116		1311	
5112	25	3217	25	1895		1312	
2365		1378		0987		1313	
5197	30	3074		2127		1314	
3626	35	2267	30	1359		1315	
7549	10	5347	20	2201	20	1316	
5780	05	3578	25	2201	20	1317	
4661		2459	20	2201	20	1318	
4334	30	2133	10	2201	20	1319	
4180	30	2621	30	1559		1320	
4180	30	2621	30	1559		1321	
4180	30	2621	30	1559		1322	
4180	30	2621	30	1559		1323	
4180	30	2621	30	1559		1324	
8298	20	2985	20	5313		1325	
159217	35	90670	35	68547	00		

Kaynak: BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 130-12-10

Şerr'iyye mahkemesi kâtipliğine ilk giriş tarihinden 1285 (1868/1869) yılından 1325 (1907/1908) senesi sonuna kadar almış olduğu aidat seneleri sırasıyla gösterilmiştir.

2.2.15. Mustafa Lütfi Efendi

27 Şevval 1284 (21 Şubat 1868) tarihinde Haleb vilayeti'ne bağlı Kilis kazasında doğmuştur. Hacı Mahli Ağa ile Hafsa Hanım'ın oğludur. Orta boylu, ela gözlü ve buğday tenlidir. Medeni durumu evlidir. Abuşazade şöhretiyle tanınmaktadır. Kendisi Efendilikle yad olurken babası Ağalıkla yad edilmektedir. Babası Hacı Mahli Ağa ilk önce ticaret ile uğraşmış sonrasında on sekiz sene belediye azalığı görevinde bulunmuştur.

Kilis kazasının Molla Hamud Mahallesinde bulunan sıbyan mektebinde Kuran-ı Kerim'i hatim edip, ilmiyal dersini aldıktan sonra Rüşdiye Mektebine devam etmiştir. Rüşdiye Mektebinde bir süre eğitim alarak şehadetname olmaksızın mahallesinde bulunan Kadioğlu medresesinde aralıksız şekilde sarf ve nahiv derslerini almıştır. Sonrasında on iki yıl boyunca ticaret ile uğraşmıştır. Ticareti bıraktıktan sonra Kilis'te bulunan Karakadı Medresesi Müderrisi Hudazade ve Belde Müftüsü Abdullah Efendi'den on iki sene tefsir ve hadis ilimleri üzerine eğitim almıştır. Neticesinde 16 Zilkade 1329 (8 Kasım 1911) tarihinde kendisine Abdullah Efendi tarafından icazetname verilmiştir.

Arapça ve Farsçaya hâkimdir. Ve her iki dilde de okuma yazması vardır. Buna rağmen eser yayınlamamış veya tercüme faaliyetlerinde bulunmamıştır. 17 Cemaziyelevvel 1329 (16 Mayıs 1911) tarihinde Şeyhülislamlık emri ile Kilis müderrisliğine iki yüz kuruş maaş ile tayin olmuştur. Kilis'te bulunan Camiî kebir medresesinde müderris olarak 12 Mayıs 1327 (25 Mayıs 1911) tarihinde çalışmaya başlamıştır.¹⁵⁰

¹⁵⁰ BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 29-5-1; 229-5-2; 229-5-3.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmaya ana kaynak niteliği oluşturan Meşihat Arşivi ve bu arşiv bünyesinde bulunan Sicill-i Ahval dosyaları Osmanlı İlmiye sınıfı hakkında araştırmacıya zengin bir bilgi katalogu sunmaktadır. Sicill-i Ahval dosyaları içinde bulunan Tercüme-i Hal varakaları Ayntab ilmiyesinin her bir ismi hakkında tek tek sınıflanmış olmakla beraber bu kişilerle ilgili doğum tarihlerinden başlayarak eğitim gördükleri okullardan, bildikleri dillere kadar ayrıntılı bir bilgi yelpazesi sunmuştur. Bu bakımdan Ayntablı Osmanlı ilmiye mensuplarının biyografileri oluşturulurken bu dosyalar oldukça önemli bir yeri doldurmuştur.

Sicill-i Ahval Defterlerinde dosyaları bulunan 15 tane Ayntablı ilmiye mensubunun doğum tarihleri 1844-1887 yılları arasındadır. Abdullah Münib Efendi'nin o dönemde yapılan nüfus sayımında isminin bulunmamasından dolayı doğum tarihi sehven 1261 (1844/1845) yılında yazılmasına rağmen aslında doğum tarihi 1271 (1854/1855) yılıdır. Bahsi geçen ilmiye sınıfı mensuplarından 6'sı Ayntab Sancağı'nın merkezi olan Ayntab Kazası'nda doğmuş olup, 6'sı Kilis Kazası'nda ve diğer 2'si İslâhiye Kazası'nda doğmuştur. İlmiye mensubu Mehmed Tevfik Efendi'nin ise doğum tarihi ve yeri hakkında dosyasında bir bilgi verilmemiştir. Mehmed Tevfik Efendi'nin Hal varakasinda şahsı hakkında bir bilgi olmamasına rağmen dosyasında bulunan tablodan "Kilisli" olduğu anlaşılmaktadır. İlmiye sınıfı mensuplarının doğum tarihlerinden 4'ü Sultan Abdülmecid, 5'i Sultan Abdülaziz ve 5'i ise II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına denk gelmiştir.

Kullandıkları ünvanlara göre Hüseyin Ağa dışındaki 14 ilmiye mensubu Efendi olarak anılmıştır. İncelenen kişiler arasında; Yumnizade, Hattat Hacezade, Molla Mehmed oğlu, Bulaşıkzade, Müftizade, Çaylakzade ve Abuşazade gibi aile şöhreti ile tanınan sülalelere mensup olanlar mevcuttur. Abdullah Efendi ise Kilis Kazası'nın en tanınmış sülalelerinden olan "Hudazade" sülalesine mensuptur.

Ayntablı ilmiye sınıfına mensup olan 15 kişinin 11 tanesinin baba mesleği Sicill-i Ahval dosyalarına yansımıştır. Bunlardan 4'ünün babası tüccar, çiftçi esnaf, bezzaz sınıfı gibi işlerin erbabı iken geriye kalan 7 ilmiye mensubunun babası ise kendileri gibi ilmiye sınıfından olup devlet kademesinde görev almıştır. Devlet memuru olanların içinde Mehmed Nizameddin Efendi'nin babası Şeyh Mehmed Baha'üddin Efendi Ayntab Müftüsü, İbrahim Hakkı Efendi'nin babası Hacı Ukkaş

Ağa'da Süvari Jandarma Onbaşdır. Yine müderrislik görevinde bulunmuş olan Abdullah Münib Efendi'nin babası Gassalizade Hattat Mustafa Efendi de oğlu gibi müderristir.

Tercüme-i Hal varakalarında Ayntablı ilmiye sınıfının eğitim durumları hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Memurlar eğitim ve öğretim hayatına mahalle, sıbyan ve iptidai mekteplerinde başlamıştır. Ortaöğrenimlerini ise rüştiyelerde, camilerde ve dönemin hocalarından ders alarak tamamlamışlardır. Akabinde Ayntab, Kilis ve İslâhiye'de bulunan medreselerde eğitimlerine devam etmişlerdir. Bu medreseler; Karakadı, Minhaliye, Fethiye, Zülkadriye, Hüseyin Ağa, Kesikminare ve Kadıoğlu medreseleridir. Bunlara ilaveten Antakya'da bulunan Habib-i Neccar medresesinde Mehmed Hayreddin Efendi eğitim almıştır. Genel olarak eğitim hayatları, Kuran-ı Kerim hatim ederek başlamış, Ulum-ı Aliye (Yüksek İslami Bilimler)'den Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelam, Ulum-ı Akliye'den (müspet bilimler) Felsefe, Matematik, Geometri, Hesap, Tarih, Ulum-ı Aliye'den; Mantık, Manai, Belagat, İnşa, Farsça ilimlerinden; Gülistan, Baharistan, Bostan, Tuhfe-i Vehbi ve Sadi Şirazi kitaplarından dersler alarak öğrenim görmüşlerdir. Eğitimlerini başarı ile tamamladıklarından dolayı; Abdullah Hudazade Efendi, Ali Niyazi Efendi, Mehmed Hayreddin Efendi, Mehmed Said Efendi, Mehmed Tevfik Efendi ve Mustafa Lütfi Efendi icazetname almaya hak kazanmışlardır. İlmiye sınıfının başarıları icazetname ile sınırlı kalmamıştır. Ayrıca Ali Niyazi Efendi sınavlarını başarı ile tamamladığından dolayı aliyyülala (pekiyi) dereceden ve Mehmed Arif Efendi ise sınavlarını başarı ile tamamladığından dolayı birincilikle şahadetname almıştır. İshak Efendi ve Mehmed Tevfik Efendi'nin eğitim ve öğrenimleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Hatta İshak Efendi'nin hal varakasinda “ *okuma ve yazma da bilmez* ” ibaresi yer almaktadır. İshak Efendi okuma ve yazması olmamasına rağmen Ayntab Şerr'iyye Mahkemesinde mübaşir olarak görev yapan babası Mehmed Besim Efendi'nin vefat etmesi üzerine, 30 yaşında iken adı geçen mahkemede babasının yerine mübaşir olarak göreve atanmıştır.

Ayntablı ilmiye sınıfı mensuplarının bildikleri dillerin durumunu ifade etmek için genellikle; *aşınadır, okur-yazar, tekellüm ve kitabet eder, yalnızca tekellüm eder* gibi ibareler kullanılmıştır. Aldıkları tahsilin etkisi ile Ayntab'lı ilmiye mensuplarının bildiği yabancı diller arasında Arapça ve Farsça ilk sırada yer

almaktadır. İlmiye sınıfının geneli bu dillere vakıftır. Mehmed Nizameddin Efendi Çağatayca ve Mehmed Arif Efendi ise az derecede Fransızca bilmektedir.

İlmiye sınıfı mensuplarının medeni durumu değerlendirilecek olursa; Hüseyin Ağa, İshak Efendi, Mehmed Arif Efendi, Mehmed Said Efendi, Mehmed Tevfik Efendi, Mehmed Zühdü Efendi ve Mustafa Lütü Efendi evlidir. İbrahim Hakkı Efendi ise bekârdır. Ayrıca Abdullah Efendi, Abdullah Efendi (Hudazade), Ali Niyazi Efendi, Mehmed Hayreddin Efendi, Mehmed Nizameddin Efendi ve Mehmed Tevfik Efendi'nin (Kilisli) medeni durumları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

İlmiye mensuplarının fiziksel özellikleri kayıtlarda genellikle aynı şekilde ifade edilmiştir. Genellikle uzun ile orta boylu, buğday tenli ve ela gözlü ibareleri kullanılmıştır. Yalnızca Mehmed Nizameddin Efendi'nin sol yanağında çıban bulunduğu yer almakla beraber diğer memurlar hakkında ayırt edici bir özellik belirtilmemiştir. Tercüme-i Hal varakalarında 7 tane ilmiye mensubunun fiziksel özellikleri hakkında bilgiye yer verilmiştir.

İlmiye sınıfındakilerin görev aldıkları memuriyetler genellikle Bidayet Mahkemesi Azalığı, Naiblik, Müftülük, Şer'iyye Mahkemesi Başkâtipliği, Eytam Müdürlüğü, Tahrirat Kalemi Kâtipliği, Şer'iyye Mahkemesi Odacılığı, Mübaşirlik, Müderrislik ve Süvari Zaptiyeliği gibi memurluklar olmuştur.

Ayntablı ilmiye mensuplarının göreve başlama yaşları arasında büyük bir farklılık göze çarpmaktadır. Kimi 16 yaşında devlet memuru olurken kimileri ise 57 yaşında devlet memurluğuna giriş yapmıştır. Göreve 16 yaşında başlayan Hüseyin Efendi devlet hizmetine en erken yaşta başlayan kişidir. Mehmed Nizameddin Efendi ise 57 yaşında göreve başlayarak devlet hizmetine en geç yaşta başlayan Ayntablı ilmiye sınıfı mensubu olmuştur. Ayntablı ilmiye sınıfının önemli bir kısmı 20 yaşından sonra devlet hizmetine girebilmiştir. Bunun tam aksi olarak Hüseyin Efendi 16 yaşında ve İbrahim Hakkı Efendi ise 18 yaşında devlet memuru olmuşlardır. Osmanlı Devletinde devlet memuru alımlarında belli bir yaş kistası gözetilmediğini gözler önüne sermektedir. İlmiye mensuplarının çoğunluğu Ayntab, Kilis ve İslâhiye kazalarında memuriyet hayatlarına başlamış, bir kısmı ise İstanbul, İskenderun ve Hassa'da görev yapmıştır.

Ayntab ilmiyesi içerisinde en dikkat çekenler, Abdulah Vehbi Efendi, Abdullah Efendi (Hudazade) , Hüseyin Efendi, Mehmed Arif Efendi, Mehmed

Tevfik Efendi, Mehmed Hayreddin Efendi ve Mehmed Tevfik Efendi (Kilisli)' dir. Abdullah Efendi imtihanlarını başarılı bir şekilde verdiğiinden dolayı beşinci dereceden vekâlet memurluğuna atanmıştır. Mehmed Arif Efendi Ayntab Müftüsü, Abdullah Efendi (Hudazade) Kilis Müftüsü, Mehmed Tevfik Efendi İslâhiye Müftüsü ve Mehmed Hayreddin Efendi ise İskenderun Müftüsü olarak görevlendirilmiştir. Bu önemli görevlerde yer almalarından dolayı bu isimler diğer ilmiye mensupları arasında ayrılmakta ve dikkati üzerine çekmektedir. Bu dört memurun dışında Ayntablı ilmiye sınıfı içerisinde müftülük vazifesi olan başka memur yoktur. Bu isimler dışında diğer memurlar genellikle mülazemat üzerine görevlendirilmiştir.

İlmiye mensuplarının genelinin memuriyet yaptıkları dönemde vazifelerini hakkıyla yerine getirdikleri, sicil kayıtlarındaki “*hüsn-i hal ve liyakati tasdik kılınmıştır*”, “*Hüsn-i ifa-yı vazife etmekde olduğu*”, “*hidmetini hüsn-i ifa eylediği*”, “*hüsn-i ifa-yı hidmet eylemekde idüğü*” gibi ifadelerden anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra mazeretlerinden dolayı kendi istekleri doğrultusunda görevinden ayrılanlarda olmuştur. Bunlar Abdullah Münib Efendi ve Hüseyin Ağa'dır. Mehmed Zühdü Efendi ise altmış beş yaşını doldurduğundan dolayı tensik komisyonu tarafından emekliliğe sevk edilerek kadro dışına çıkarılmıştır. İskenderun Müftüsü iken ahali tarafından hakkında rüşvet, yolsuzluk, ayrımcılık, haksız kazanç elde etme, halkı galeyana getirme ve resmi dairelere müdahale etmek gibi benzeri suçlardan şikâyet edilen Mehmed Hayreddin Efendi ise şikâyetlerden ötürü memuriyet görevinden alınmış sonrasında hakkında söylenen beyanların ve şikâyetlerin iftiradan ibaret olmasından dolayı tekrardan görevi başına döndürülmüştür.

İlmiye sınıfındakilerin isimleri verilirken yaşadıkları dönemde kullanılan şekilde verilmesine dikkat edilmiştir. (Mehmet-Mehmed, Nizamettin-Nizameddin gibi) Tarihlerin günümüz okuyanı için daha anlaşılır olması için Hicri ve Rumi olarak verilen tarihlerin yanına miladi karşılıkları da yazılmıştır.

İlmiye sınıfı mensuplarından; Mehmed Tevfik Efendi 29 Haziran 1913 tarihinde ve Mehmed Said Efendi ise 3 Haziran 1914 tarihinde vefat etmiştir. Meşihat arşivinde yer alan Sicill-i Ahval Dosyalarında diğer ilmiye mensublarının vefatı veya vefat tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Söz konusu ilim mensupları bölgede sadece din ve ilim hizmetlerinde bulunmamıştır. Bunlardan İskenderun Müftüsü olarak görev yapan Mehmed Hayreddin Efendi bölgede imar faaliyetlerinde bulunarak o dönem de bir cami ve on sekiz odalı bir medrese inşa ettirmiş, akabinde dört cami yapımına da katkısı olmuştur. Ayrıca Hüseyin Efendi süvari zaptiyeliği görevinde bulunurken Kars muharebesine katılmıştır.

Ayntab ilmiye sınıfının sahip olduğu bu belgelerden yola çıkarak yapılan bu çalışmada, ilmiye mensuplarının aile, eğitim ve memuriyet hayatları hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler sayesinde memurların eğitim, dini ve sosyal alanlardaki rolünün Ayntab Kazası'nda önemli bir yer teşkil ettiği görülmüştür. Yüksek Lisans Tez Çalışması olarak hazırlanan bu çalışmanın Gaziantep'in şehir, aile ve biyografi tarihi araştırmalarına rehber olması ve katkıda bulunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

İstanbul Müftülüğü Bâb-ı Meşihat Arşivi (MŞH. SAİD)

MŞH. SAİD.:157/14/1; 234/22/1; 234/22/2; 234/22/3; 234/22/4; 234/22/5; 128/28/1; 128/28/2; 128/28/3; 130/10/1; 130/10/2; 130/10/3; 130/10/4; 130/10/5; 131/21/1; 131/21/2; 131/21/3; 131/21/4; 76/3/1; 76/3/2; 76/3/3; 130/14/1; 130/14/2; 130/14/3; 157/7/1; 157/7/2; 157/7/3; 157/7/4; 157/7/5; 157/7/6; 157/7/7; 157/8/11; 156/8/1; 156/8/9/2; 156/8/60; 156/8/64; 130/17/1; 130/17/2; 130/17/3; 130/17/4; 76/11/1; 76/11/2; 76/11/3; 76/11/4; 76/11/5; 76/11/6; 130/12-1; 130/12/2; 130/12/3; 130/12/4; 130/12/5; 130/12/6; 130/12/7; 130/12/8; 130/12/9; 130/12/10; 130/12/11; 254/49/1; 59/4/1; 59/4/2; 59/4/3; 59/4/4; 59/4/5; 59/476; 59/4/7; 59/4/8; 59/4/9; 59/4/10; 229/5/1; 229/5/2; 229/5/3.

2. Resmi Yayın

Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1285 [1869].

TBMM Zabıt Ceridesi, 147. İçtima, 1. Celse, 8 Şubat [1]337 [1921].

3. Tez, Kitap ve Makaleler

Alptekin, Coşkun, “Musul Atabegliği (Zengîler)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Red.: Hakkı Dursun Yıldız), C. 7, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, ss. 533-561.

Aköz, Alaatin, “XIX. Yüzyıl Antep Medrese Vakıfları”, *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri*, (Ed.: İsmail Altınöz), C. I, İstanbul 2014, ss. 65-78.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, 12. Baskı, Pegem Akademi, Mart 2008.

Altınöz, İsmail, “Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl)”, *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, (Ed.: Yusuf Küçükdağ), Gaziantep Üniversitesi Yayınları, Gaziantep 1999. s.89-125.

- Altuntaş, Zeynep, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Atik, Kayhan, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler”, *Bilig*, S. 14, 2000, ss. 50.
- Baltacı, Cahid, “MilliEğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, S. 3, Haziran 1979, ss. 1-22.
- Baltacı, Cahid, “Osmanlı’da Mektep”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss. 6-7.
- Batmaz, Eftal, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 291, 1996, ss. 39-50.
- Bayraktar, Hilmi, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep’in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, (Ed.: Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 2000, ss. 83-85.
- Bedreddin Aynî, *İkdü'l-Cum'an Fi Tarih-i Ehli'z-Zaman*, C. I, Vr. 67a-b.
- Boy, Arzu, “Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. I, 2017, ss. 57-73.
- Bozgeyik, Burhan, *Her Yönüyle Gaziantep (Târih/Kültür/Folklor)*, Gaziantep Şehit Kâmil Belediyesi Yayınları, Ankara 2000.
- Budak, Özlem Muraz, “Ayntab Kazası Eğitim Kurumları (1839-1876)”, *Akademik Tarih Düşünce Dergisi*, C. 5, S.17, 2018, ss. 276-294.
- Canbakal, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntab, Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Çağlar Kale, Mehtap, *I. Hattuşili ve I.Murşili Döneminde Gaziantep ve Çevresi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD), Ankara 2010.
- Çam, Nusret, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri 27*, TTK yayınları, S. 90, Ankara 2006.
- Çelik, Bülent, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Antep'te Ticaret Ve Bu Konuda Karşılaşılan Bazı Zorluklar, Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan Gaziantep*, Gaziantep Üniversitesi Yayınları, Gaziantep 1999.
- Çelikkdemir, Murat ve Demir, Mustafa, “18. Yüzyılın Üçüncü Çeyreğinde Ayntab'da Yönetim ve Yerel Elitler”, *Gaziantep Üniversitesi Ayntab Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 1, Gaziantep 2019, ss. 38-57.

- Çelikdemir, Murat, “Osmanlı Devleti’nin Aşiretleri Rakka’ya İskân Etmek İstemesindeki Temel Sebepler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 143, 2003, ss. 142-155.
- Çınar, Hüseyin, “18. Yüzyılda Ayntab (Antep) Sancağı’nın İdarî ve Malî Yapısı”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (Ed.: Erol Özver ve Arif Bilgin), Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yay., İstanbul 2008, ss. 267-297.
- Çınar, Hüseyin, “18. Yüzyılda Ayntab’da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battalzâdeler (Battaloğulları)”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002*, TTK Yayınları, Ankara 2005, ss. 431-452.
- Çınar, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durum*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Darkot, Besim ve Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, “Ayntab”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1982, ss. 64-67.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1118)*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.
- Demirtaş, Zülfü, “Osmanlı Sıbyan ve İlköğretim Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S.1, Elâzığ, ss. 173-183.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Haz.: Aydın Sami Güneyçe), Aydın Kitabevi Yayınları, 16. Baskı, Ankara 1998.
- Dıgıroğlu, Filiz, “Osmanlı Matbuat Tarihinin Kaynağı Olarak Meşihat Arşivi”, *Arşiv Dünyası Dergisi*, S. 21, 2017, ss. 22-50.
- El-Belazûrî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu’l-Büldân*, (Çev.: Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- El-İstahrî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed, *El-Mesâlik ve’l-Memâlik*, Neşr. M. Cabir, Kahire 1961.
- Ebü’l-Fidâ, *Takvim’ül-Büldân (Ebü’l-Fida Coğrafyası)*, (Çev.: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- Ergenç, Özer, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetiminin Malî Nitelikleri”, *Türklük Araştırmaları Bilgisi*, C. 10, 1986, ss. 87-96.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaa, İstanbul 1977.
- Ergin, Osman, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname (Anadolu, Suriye, Hicaz 1671-1672)*, Devlet Matbaası,

C. IX, İstanbul 1935.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme (Tam Metin)*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

Gaziantep İl Yıllığı 1968, *Gaziantep Valiliği*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969.

Gelişli, Yücel, “On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devleti’nin) Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin Belge”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XXV, S. II, 2005, ss. 83-113.

Göğüş, M. Oğuz, *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep*, Cihan Ofset, Gaziantep 1997.

Gökçek, Gürkan ve Abacı, Oğuzhan, *Anadolu’nun Eskiçağ Tarihi*, Değişim Yayınları, İstanbul 2019

Gönüllü, A. Rıza, “Alanya Rüştiye Mektebi (1861-1915)”, *Erdem Dergisi*, S. 73, 2017, ss. 65-88.

Görkay, Kutalmış, “Zeugma'nın (Fırat Seleukeia'sı) Tarihçesi”, *Şehr-i Ayntab-ı Cihan*, (Ed.: Ergün Özuslu), Gaziantep Valiliği Yayınları, Gaziantep 2016, ss. 186-253.

Güldiken, Sevde Nur, *III Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'ne Göre Ayntab (H. 1196-1229/M. 1782-1814)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2007.

Gültekin, Hüseyin, *İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemâsının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Günce, Şüheda, *Sultan III. Selim Dönemi Ulemâ-Siyaset ilişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

Güzelbey, C. Cahit, *Gaziantep'ten Kesitler*, Arsan Yay., Gaziantep 1992.

Halaçoğlu, Yusuf, “Osmanlılarda İlim, Din ve Sosyal Müesseseler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Red.: Hakkı Dursun Yıldız), C.12, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, ss. 409-453.

Halife b. Hayyât, *Et-Tarih*, (Çevl.: Ömer Sabuncu ve Mahmut Sabuncu), Okul Yayınları, Ankara 2019.

Hasan Peker, *Suriye Üzerindeki Hitit Hâkimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakındoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri ABD), İstanbul 2009.

- Hızlı, Mefail, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 1, 1987, ss. 273-281.
- M. Şehabeddin Tekindağ, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 25, İstanbul 1972, s. 34-35.
- Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (Haz.: Parmaksızoğlu), C. II, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yay., C. I, İstanbul 1999.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.
- İpekçi, Abdurrahman, “Antep Cumhuriyet Okulu’nun Tarihçesi”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, S. 26, Gaziantep 1960, ss. 1-120.
- İpşirli, Mehmet, “Medrese”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. XXVIII, İstanbul 2003, ss. 332-333.
- İpşirli, Mehmet, “Osmanlı’da Ulemâ ve Devlet”, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet*, 19-21 Ekim 2017-Afyon, (Edl.: Hayrunnisa Alan vd.), İstanbul 2018, ss. 71-79.
- İpşirli, Mehmet, “Sultan II. Murad Devri İlim ve Kültür Hayatı Üzerine Değerlendirmeler”, *Sultan II. Murad Devri ve Dönemi*, (Ed.: İsmail Yaşayanlar), Gaye Kitabevi, Bursa 2015, ss. 129-138.
- Kansu, N. Atuf, *Türk Eğitim Tarihi*, Maya Akademi, Ankara 2015.
- Karaboran, Hilmi, “Hatay-Maraş Çöküntü Hendeği Sahasında Yer Alan İslahiye ve Hassa’nın Kuruluşundan Önce bu Yöredeki Yerleşme Durumu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1-2, Elazığ 1994, ss. 156-178.
- Karakök, Tunay, “Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı’da Medreseler: Bir Değerlendirme”, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. II, S. II, 2013, ss. 208-234.
- Karaman, Oktay, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Antep- Şehreküstü Mahallesinde Kurulan Vakıflar (*Kurucuların Sosyo-Kültürel Özellikleri*)”, *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri*, (21-22 Aralık 2009 G. Antep/ Türkiye), (Haz.: İsmail Altınöz), Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yayınları, C. I, İstanbul 2014, ss. 95-102.
- Katip Çelebi, *Düsturu’l-Amel-i İslahi’l-Halel*, Haz.: Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991.
- Kopar, Metin ve Özkan, Selim Hilmi, “Gaziantep’te Osmanlı Döneminde Kurulup Günümüzde Varlığını Devam Ettiren Vakıflar”, *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri*, (21-22 Aralık 2009 Gaziantep/Türkiye), (Haz.: İsmail Altınöz), Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yayınları, C. I, İstanbul 2014, ss. 199-205.
- Koprman, Kazım Yaşar, “Memlûklar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Red.: Hakkı Dursun Yıldız), C. 6, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, ss. 431-478.
- Köprülü, Fuad, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*, S. 1, Ankara 1938, ss. 1-6.
- Köroğlu, Tuba, *19. Yüzyılda Ayıntap’ta Ekonomik Durum ve Ticaret*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2018.
- Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Önkol, Ahmet ve Bozkurt, Nebi, “Camî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 1993, ss. 46-56.
- Özdeğer, Hüseyin, “Gaziantep”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul, ss. 467-469.
- Özdeğer, Hüseyin, *Onaltıncı Asırda Ayntab Livâsı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- Özkul, Osman, *III. Selim Döneminde Osmanlı Ulemâsı ve Yenileşme Konusundaki Tutumları (1789-180)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- Öztürk, Cemil, “İdadi “, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 21, İstanbul 2000, ss. 465-466.
- Öztürk, Cemil, “Rüştiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 35, İstanbul 2008, ss. 300-301.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1993.
- Peker, Hasan, *Hitit Egemenliğinden Assur İstilasına Kadar Yazılı Belgelere Göre Kargamış Tarihi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hititoloji BD), İstanbul 2004.
- Sarıyıldız, Gülten, “Sicill-i Ahval Defterleri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV

- Yay., C. XXXVII, İstanbul 2000, ss. 134-135.
- Solak, İbrahim, “27 Numaralı Şer’iye Siciline Göre Antep Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2012, ss. 161-171.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Târihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- Şensoy, Rûmeysa, *Meşihat Arşivi Belgelerine Göre Hüdavendigâr Vilayeti Kütahya Sancağı Ulemâsı (1850-1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Şıvgın, Hale, *XIX. Yüzyılda Gaziantep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 1997.
- Tanju Erhan, Küçükaydın, Ali ve Özsa, İsmail, *Gaziantep İl Yıllığı*, Gaziantep Valiliği Yayınları, Ankara 2002.
- Tekindağ, M. Şehabeddin, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 25, İstanbul 1972, ss. 1-38.
- Turan, Şerafettin, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimat: H. 1041/M. 1631-1632 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1961.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, “Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda ilk Vezirlere Dair Mutelea”, *Belleten*, C. 3, S. 9, 1939, ss. 99-106.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay, Ankara 1988.
- Ünal, M. Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Yay., Isparta 1997.
- Üngör, İbrahim, *İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.
- Winter, Engelbert, “Dolice’nin (Dülük) Tarihi”, *Şehr-i Ayntab-ı Cihan*, (Ed.: Ergün Özuslu), Gaziantep Valiliği Yayınları, Gaziantep 2016, ss. 254-263.
- Yakut El-Hamevî, Şihabuddin Ebi Abdillâh, *Mu’cemu’l-Buldân*, C. IV, Beyrut 1955.
- Yazıbaşı, M. Ali, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İbtidai ve Rüşdiye Mekteplerinde Ahlak Eğitimi ve Öğretimi (1908-1918)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
- Yegin, Abdullah ve Badıllı, Abdülkadir, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav Yayınları, C. II, 1981.
- Yetişgin, Mehmet ve Dumanoglu, Sevim Ceylan, “Osmanlı Darülmuallimin Mektebi: Maraş Darülmuallimini”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XVI, S. IV, ss. 1083-1100.

- Yıldırım, Nurgül, “Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığın’dan Unqi Krallığı’na Antakya ve Amik Ovası’nın Tarihsel Süreci”, *Belleten*, C. 80, S. 289, Ankara 2016, ss. 701-718.
- Yıldırım, Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Ayntab’ın (Gaziantep) Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1839- 1876)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Yılmaz Şentürk, Elif, *Osmanlı Belgeleri İçin Bir Üstveri Standardı Çalışması: Meşihat Arşivi Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Yörükan, Yusuf Ziya (Der.), *Ortaçağ Müslüman Coğrafyalarından Seçmeler*, Ötüken Yay., 2. Baskı, İstanbul 2013.

4. İnternet Kaynakları

- <http://kentarsiv.gaziantep.bel.tr/?arama=r%C3%BC%C5%9Fdiye%20mektebi&detayliArama=&alanSablon=&konu=&tur=&gorunum=metin&sno=1#katalog|10526>, E.T.: 05.09.2020, 20:30.
- <http://kentarsiv.gaziantep.bel.tr/?arama=r%C3%BC%C5%9Fdiye%20mektebi&detayliArama=&alanSablon=&konu=&tur=&gorunum=metin&sno=1#katalog|10500>, E.T.:05.09.2020, 20:30.
- http://cografyaharita.com/haritalarim/4mturkiye_cografi_bolgeleri_haritasi.png, E.T.: 15.05.2020.
- <http://islamansiklopedisi.org.tr/sunbulzade-vehbi>, E.T.: 30/08/2020, 19:00.
- <http://islamansiklopedisi.org.tr/bostan—sadi-sirazi>, E.T.: 30/08/2020, 19:00.
- <http://islamansiklopedisi.org.tr/baharistan>, E.T.: 30/08/2020, 19:00.
- <http://islamansiklopedisi.org.tr/gulistan>, E.T.: 30/08/2020, 19:00.

DİZİN

A

Abdullah Münib Efendi, vi, 12, 39, 53, 54, 56, 80, 81, 82
Abdullah Vehbi Efendi, vi, x, 38, 74, 82
Akdeniz, 14, 24
Anadolu, 14, 16, 24, 27, 31, 32, 35, 60, 61, 83
Antakya, 14, 16, 45, 54, 64
Antep, ii, iv, v, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 26, 32, 34, 58, 59, 60, 62, 63
Avasım, 16
Ayntab, ii, iv, v, vi, ix, x, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 78, 80, 81

B

Bedreddin Aynî, 27, 31, 59
Beytülhikme, 29
Bizans, 15
Bulaşıkzade, 44, 53

C

Celalî İsyanı, 18
Cuinet, 24

D

Darü'l Kurra, 28
Devecizâde Mehmed, 21
Dülük, 15, 64

E

El-İstahrî, 17, 60
Evliya Çelebi, ix, 19, 23, 24, 27, 31, 33, 60, 61

F

Füsus, 17

G

Gaziantep, iv, v, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 33, 34, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 83
Güneydoğu Anadolu, iv, 14

H

Haçlı Seferleri, 17
Haleb, ix, 11, 19, 25, 33, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 58
Hatay, 1, 4, 5
Hitit, 14, 15, 61, 63
Hudazade, 31, 38, 52, 53, 54, 55, 80, 81, 82
Hüseyin Efendi, vi, 42, 45, 55, 57, 80, 81, 82
Hz. Ömer, 16

I

II. Abdülhamid, x, 13, 33, 36, 53, 78, 79
Irak, 14

İ

İbrahim Hakkı Efendi, vi, 12, 42, 53, 55, 82
ilmiye sınıfı, ii, 11, 35, 36, 53, 54, 55
İshak Efendi, vi, x, 43, 54, 55, 68, 82
İslahiye, ii, iv, 12, 14, 42, 43, 47, 48, 49, 62, 64, 83
İyaz b. Ganem, 16

J

Justinianos, 15

K

Karkamış, 14
Kavalalı Mehmet Ali, 25
Kilis, ii, iv, v, x, 12, 38, 39, 40, 45, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 79, 81
Kûrus, 16

M

Mar Yeşua, 15
Maraş, 14, 15, 16, 19, 20, 29, 54, 61, 62, 64
Mehmed Arif Efendi, vi, x, 44, 54, 55, 70, 80, 81, 82
Mehmed Hayreddin Efendi, vi, 45, 46, 54, 55, 56, 57, 73, 80, 81, 82
Mehmed Nizameddin Efendi, vi, x, 46, 54, 55, 69, 80, 81, 82
Mehmed Said Efendi, vi, 47, 54, 55, 56, 80, 81, 82
Mehmed Tevfik Efendi, vi, vii, x, 11, 48, 49, 53, 54, 55, 56, 75, 77, 80, 81, 82
Mehmed Zühdü Efendi, vii, ix, x, 12, 47, 49, 51, 55, 56, 71, 80, 81, 82
Mehmet Arif Efendi, 76
Memlûklüler, 16
Menbic, 16
Meşihat Arşivi, 5, ii, iii, iv, vi, viii, 11, 12, 13, 53, 58,

60, 64, 65
Mezopotamya, 14
Mısır Hıdivliği, 22
Mustafa Efendi, 54, 80

O

Osmaniye, 11, 31, 41
Osmanlı Ulemâsı, 5, 12, 35, 36, 53, 59, 63

P

Papaz Grigor, 17

R

Ra'ban, 16
Rakka, 20, 21, 22, 24, 60
Ravendan, 21

S

Selçuklu, 16, 29
Sıbyan Mektepleri, vi, 32
Sicil-i Ahval, ii, iv, v, x, 11, 12, 13, 53, 56, 75
Sicill-i Ahval, ii, 12, 13, 53, 63

Suffa, 28
Suriye, 14, 24, 26, 29, 31, 34, 60, 61
Süryani, 15

Ş

Şam, 18, 19, 22, 24, 29
Şerr'iyye Mahkemeleri, 44

T

Tercüme-i Hal, x, 11, 12, 13, 49, 53, 54, 55, 69

U

Ulema, 80, 81
Urfa, 15, 16, 60
Urfalı Mateos, 17

Y

Yakut el-Hamevi, 17
Yavuz Sultan Selim, 16, 18

EKLER

Ek-1: İshak Efendi'nin Nüfus Tezkire-i Osmaniyesi

دَوْلِ عَلِيّهٔ عُثْمَانِيّهٔ مُلْكِيّهٔ كَرِيمَهٔ

اسم و نام	پدری اسم	والدین اسم هل نامی	تاریخ تولد و محل	محل	مدرسه و علمیه و اهل بیت صالح	اهل بیت صالح مدرسه و علمیه	مدرسه و علمیه مدرسه و علمیه
محمد علی	محمد	محمد	۱۳۰۲	تهران	مدرسه و علمیه	مدرسه و علمیه	مدرسه و علمیه

دولت عثمانی				محل تولد و محل			
نام	کود	نیا	پدر	مادر	محل تولد	محل	محل
محمد	محمد	محمد	محمد	محمد	تهران	تهران	تهران

دولت عثمانی

دولت عثمانی

دولت عثمانی

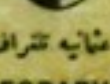

Kaynak: *BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD*, 130-14-2.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

TELEGRAMME **تلفنگرام**

دولت علية منايه تتراف اداريسي

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie دولت عتريش مسئوليت دولتي مسئوليت قبول نكند

Retransmission ou Expédition			RECEPTION		
سوي نومروس N° d'expédition	كاتبه اونان مركز transmis à	Date	مأمور مشاي Signature de l'employé	مأمور مشاي Signature de l'employé	Date
		ساعت _____ H. _____ M. _____			ساعت _____ H. _____ M. _____

De _____ Pour _____

N° _____ Mois _____ Date _____ H. _____ M. _____

Voie _____ Indic. Eventuelles _____

موردی _____

تاریخ _____

اشکات حدیث _____

ضمیمہ ایچود شہرہ کو برادر جاس سکریٹری محترمہ الاحوالہ بارہ طور پر بدینو فقیر اولاد علی

برہمن کوئی نہ بدینو فقیر محترمہ خزانہ کو برادر دوسری ترنگرام برائے نامی تمہاری اسناد بدینو فقیر

برہمن کوئی نہ بدینو فقیر محترمہ خزانہ کو برادر دوسری ترنگرام برائے نامی تمہاری اسناد بدینو فقیر

اتحادیہ الشہرہ ارکان التمس برہمن کو برادر دوسری ترنگرام برائے نامی تمہاری اسناد بدینو فقیر

ضمیمہ ایچود شہرہ کو برادر جاس سکریٹری محترمہ الاحوالہ بارہ طور پر بدینو فقیر

شہرہ کوئی نہ بدینو فقیر

شہرہ کوئی نہ بدینو فقیر

شہرہ کوئی نہ بدینو فقیر

شہرہ کوئی نہ بدینو فقیر

شہرہ کوئی نہ بدینو فقیر

شہرہ کوئی نہ بدینو فقیر

شہرہ کوئی نہ بدینو فقیر

شہرہ کوئی نہ بدینو فقیر

شہرہ کوئی نہ بدینو فقیر

نہایت

نہایت

NEŞİHAİ ARŞIVI

NEŞH. SAİD

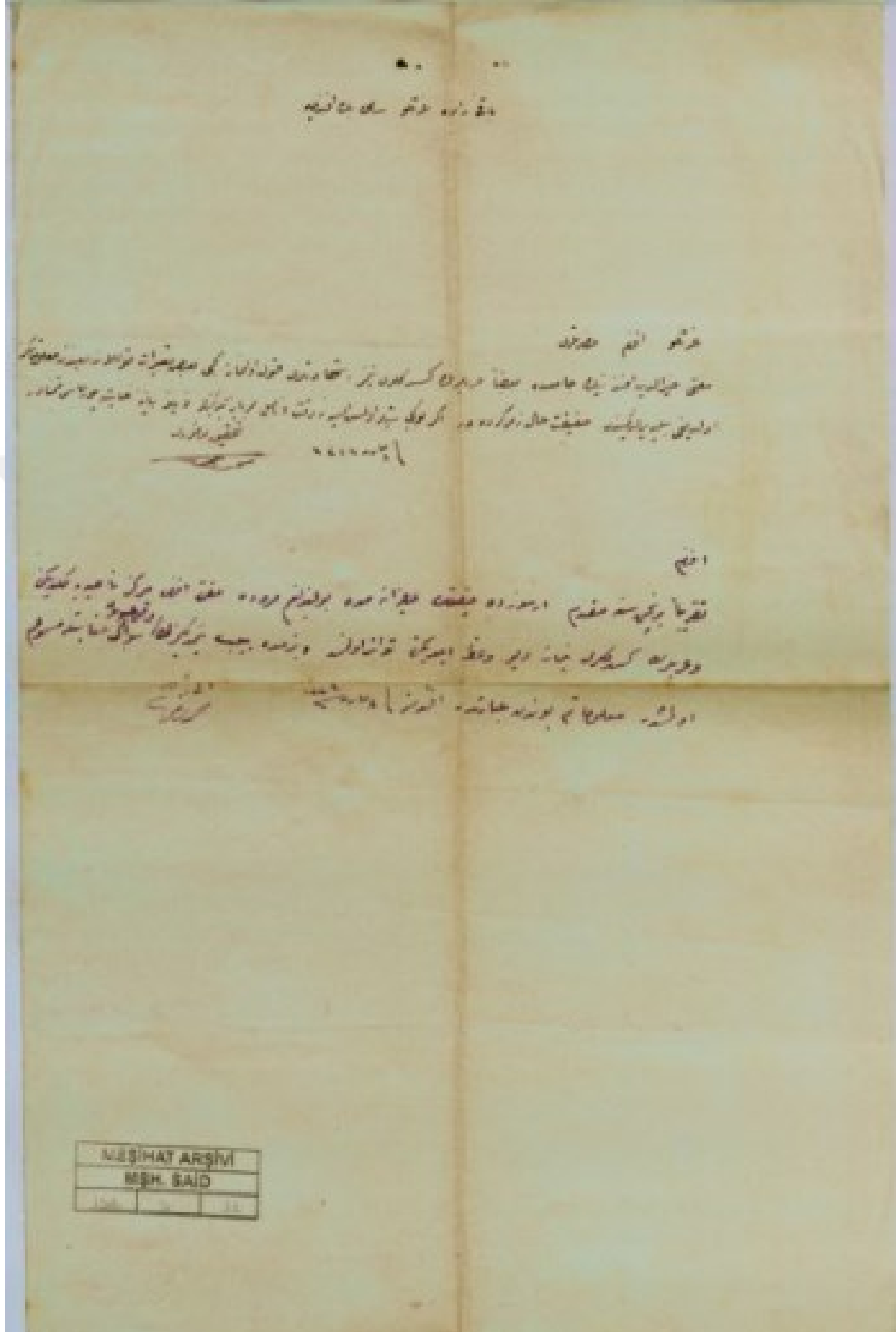
136 55 5/1

اوراق نازنجی		اوراق
عربی	رومی	نوروسی
۸	۱۶	۱۶۵
۷۲ صفحه ای و ۱۱۹۸ نمره قرارداد صنف صابون در الکلیت نام نویسنده: احمد ایه		
مندر جانی بالاده قید و بیان اولوب علیه ایضا بولالار بر عجنا کوریلوب اعاده اولمشدر ۷۲		
MEŞİHAT ARŞIVI MŞH. SAİD 123 45 8		

[illegible]

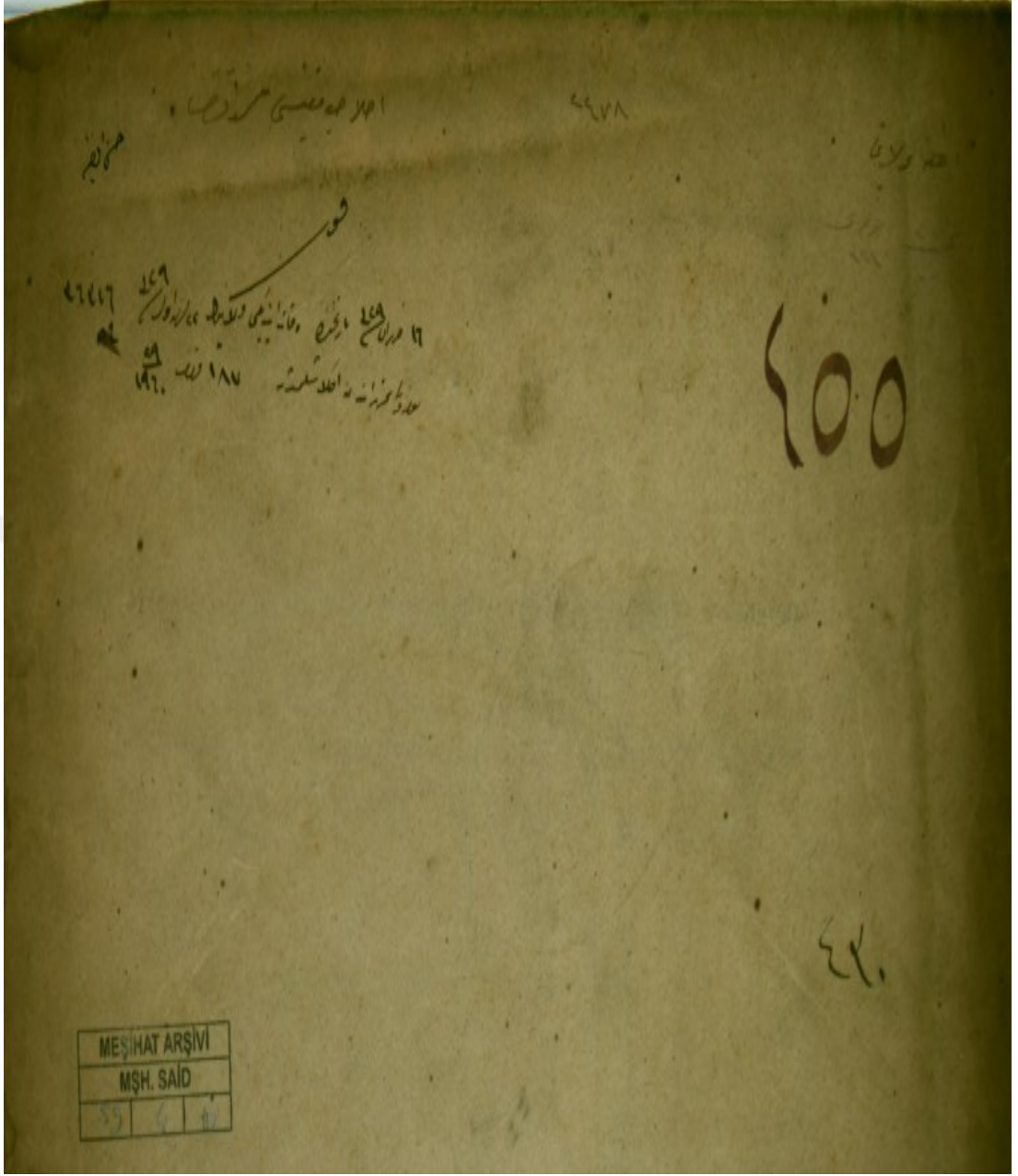
64

Ek-8: Mehmet Arif Efendi hakkında yapılan soruşturma evrakı

Kaynak: BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 157-8-11.

Ek-9: Mehmed Tevfik Efendi'nin ölümü ile ilgili Adana Vilayeti'nin 321 numaralı yazısı

Kaynak: BOA.MŞH.ŞSC.d.SAİD, 59-4-10.

Ek-10: II. Abdülhamid döneminde Ayntab'da bulunan rüşdiye mektebi görseli

Kaynak: <http://kentarsiv.gaziantep.bel.tr.jpeg> E.T.:05.09.2020, 20:30.

Ek-11: II. Abdülhamid döneminde Kilis Kazası'nda bulunan rüşdiye mektebi görseli

Kaynak: <http://kentarsiv.gaziantep.bel.tr/jpeg> E.T.: 05.09.2020, 20:30.

Ek-12: Ayntablı ilmiye sınıfının doğum tarihi, baba adı ve baba mesleği bilgileri

Ulemânın Adı	Doğum Tarihi	Baba Adı	Baba Mesleği
Abdullah Vehbi Efendi	1881	İsmail Efendi	-
Abdullah Efendi (Hudazade)	1846	Selim Efendi	Tüccar
Abdullah Münib Efendi	1854	Mustafa Efendi	Ulemâ
Ali Niyazi Efendi	1879	Ali Bey	Esnaf
Hüseyin Efendi	1855	Mehmed Efendi	-
İbrahim Hakkı Efendi	1887	Hacı Ukkaş Ağa	Süvari Jandarma Onbaşı
İshak Efendi	1869	Mehmed Besim Efendi	Mübaşir
Mehmed Arif Efendi	1870	Hacı Arif Efendi	Ulemâ
Mehmed Hayreddin Efendi	1868	Hacı Osman Efendi	Müderris
Mehmed Nizameddin Efendi	1853	Şeyh Mehmed	Ayntab Müftüsü
Mehmed Said Efendi	1877	Mehmed Efendi	-
Mehmed Tevfik Efendi	1881	Hacı Bekir Ağa	Çiftçi
Mehmed Tevfik Efendi (Kilisli)	-	-	-
Mehmed Zühdü Efendi	1844	Hamza Efendi	Bezzaz
Mustafa Lütfi Efendi	1868	Hacı Mahli Ağa	Belediye Azalığı

Ek-13: Ayntablı ilmiye sınıfının memuriyet durumları

Ulemâ Adı	Giriş Yaşı	İlk Memuriyeti	Son Memuriyeti
Abdullah Vehbi Efendi	27	Azye Nihayesi Niyabeti	-
Abdullah Efendi (Hudazade)	51	Bidayet Mahkemesi Azalığı	Kilis Müftülüğü
Abdullah Münib Efendi	39	Kilis Müderris	Müftü Başkâtipliği
Ali Niyazi Efendi	30	İbtidai Mektebi Muallimliği	Şerr'iyye Kâtipliği
Hüseyin Efendi	16	Süvari Zabtiyeliği	Mübaşir
İbrahim Hakkı Efendi	18	İslâhiye Tahrirat Kâtipliği	İslâhiye Şerr'iyye Mahkemesi Kâtipliği
İshak Efendi	29	Mübaşir	Odacılık
Mehmed Arif Efendi	44	Ayntab Müftülüğü	Ayntab Eytam Müdürlüğü
Mehmed Hayreddin Efendi	41	Müderris	İskendurun Müftülüğü
Mehmed Nizameddin Efendi	57	Kâtiplik	-
Mehmed Said Efendi	34	İslâhiye Müderrisliği	-
Mehmed Tevfik Efendi	29	İslâhiye Müftülüğü	-
Mehmed Tevfik Efendi (Kilisli)	-	Mercan Mektebi Muallimlik	Tophane Nusretiye Cami Müderrisliği
Mehmed Zühdü Efendi	24	Kâtiplik	Başkâtiplik
Mustafa Lütfi Efendi	43	Kilis Müderrisliği	

Ek-14: Ayntablı ilmiye sınıfının bildiği diller

Ulemânın Adı	Ulemânın Bildiği Diller
Abdullah Vehbi Efendi	Arapça, Farsça
Abdullah Efendi (Hudazade)	Türkçe, Arapça, Farsça
Abdullah Münib Efendi	Türkçe, Arapça, Farsça
Ali Niyazi Efendi	-
Hüseyin Efendi	Türkçe, Arapça
İbrahim Hakkı Efendi	Türkçe
İshak Efendi	Türkçe Tekellüm
Mehmed Arif Efendi	Arapça, Fransızca
Mehmed Hayreddin Efendi	-
Mehmed Nizameddin Efendi	Türkçe, Arapça, Farsça, Çağatayca
Mehmed Said Efendi	-
Mehmed Tevfik Efendi	Türkçe, Arapça, Farsça
Mehmed Tevfik Efendi (Kilisli)	-
Mehmed Zühdü Efendi	-
Mustafa Lütfi Efendi	Arapça, Farsça

ÖZGEÇMİŞ

1992 yılında Malatya’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Gaziantep’in İslahiye ilçesinde tamamladı. 2011 yılında Adalet Bakanlığına bağlı Ceza Tevkifevleri Genel Müdürlüğü bünyesinde İnfaz ve Koruma memuru olarak çalışmaya başladı. 2012 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde lisans öğrenime başladı. 2013 yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Adalet bölümünden mezun oldu. 2015 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. 2017 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2018 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde Pedagojik Formasyon Sertifikasını aldı. Halen Hatay Çocuk ve Gençlik Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda infaz ve Koruma memuru olan Ölmez, evlidir.

